

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Виховання вольових якостей у курсантів в ійськово-юридичного
інституту в процесі занять фізичною культурою**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0110
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
Ю. М. Олійник

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.психол.н., доцент Овсяннікова В. В.

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.пед.н., доцент Голованова Т. П.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Олійнику Юрію Миколайовичу

1. Тема роботи Виховання вольових якостей у курсантів в ійськово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою
керівник роботи Овсяннікова Вікторія Віталіївна, к.психол.н.
затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1136-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) вивчити стан проблеми формування вольових якостей особистості в психолого-педагогічній літературі та освітній практиці; визначити діагностичні засоби і критерії оцінювання вольових якостей курсантів у процесі занять фізичною культурою; дослідити динаміку й особливості взаємозв'язку вольових і фізичних якостей у курсантів військово-юридичного інституту; розробити та експериментально перевірити педагогічні умови, засоби і методику виховання вольових якостей курсантів у процесі занять фізичною культурою.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
4 таблиці, 4 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Овсяннікова В.В., доцент		
Розділ 1	Овсяннікова В.В., доцент		
Розділ 2	Овсяннікова В.В., доцент		
Висновки	Овсяннікова В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Аналіз літератури	лютий 2021 р.	Виконано
2	Підготовка вступу	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	серпень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
8	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ Ю. М. Олійник

Керівник роботи _____ В. В. Овсяннікова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 85 сторінок, 4 таблиці, 4 рисунка, 82 джерела.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, засобів і методики формування вольових якостей у курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою.

Об'єкт дослідження: процес формування вольових якостей у курсантів військово-юридичного інституту.

Предмет дослідження: педагогічні засоби і методика формування вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; вивчення навчальних програм і нормативних документів з фізичного виховання; педагогічні спостереження; бесіди, опитування, констатувальний і формувальний етапи експерименту з використанням інструментальної методики й експертної оцінки вольових якостей; методи математичної статистики і порівняльного аналізу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою. Розроблені комплекси фізичних вправ та методичні прийоми, спрямовані на формування вольових якостей курсантів, можуть бути застосовані викладачами закладів вищої освіти.

Ключові слова: КУРСАНТ, ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА, ВОЛЬОВА ДІЯЛЬНІСТЬ, ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ, МОТИВАЦІЯ, ВИХОВАННЯ, ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК, ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ.

SUMMARY

Oliinyk Y. M. Strong-Willed Qualities Development in Military Law Institute Cadets in Physical Training Process.

The work is presented on 85 pages of printed text, contains 4 tables, 4 figures. The list of references includes 82 sources.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally test the pedagogical conditions, tools and methods of forming volitional qualities in cadets of the Military Law Institute in the process of physical education.

Object of research: the process of formation of volitional qualities in cadets of the Military Law Institute.

Subject of research: pedagogical means and methods of forming the volitional qualities of cadets of the Military Law Institute in the process of physical education..

The state of the problem of formation of volitional qualities of personality in psychological and pedagogical literature and educational practice is studied in the work; identified diagnostic tools and criteria for assessing the volitional qualities of cadets in the process of physical education; the dynamics and peculiarities of the relationship between volitional and physical qualities in cadets of the Military Law Institute are studied; developed and experimentally tested pedagogical conditions, tools and methods of education of volitional qualities of cadets in the process of physical education.

The practical significance of the study lies in the development of scientifically sound recommendations for the formation of volitional qualities of cadets of the Military Law Institute in the process of physical education. Developed sets of physical exercises and techniques aimed at forming the volitional qualities of cadets can be used by teachers of higher education.

Key words: cadet, pedagogical culture, volitional activity, volitional qualities, motivation, education, physical development, pedagogical technologies.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА.....	11
1.1. Психолого-педагогічна характеристика курсанта військово- юрідичного інституту	11
1.2. Процес виховання вольових якостей особистості курсанта.....	22
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВО-ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ.....	44
2.1. Педагогічні умови виховання вольових якостей курсантів на заняттях з фізичної культури.....	44
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	38
2.1. Організація дослідження процесу оптимізації фізичної підготовки майбутніх тренерів.....	38
2.2. Методи і засоби навчання на заняттях з фізичного виховання в юрідичних освітніх закладах.....	51
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВО-ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	61
3.1. Методика проведення експериментального дослідження.....	61
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	67
3.3. Рекомендації з виховання вольових якостей курсантів військово- юрідичного інституту в процесі занять фізичною культурою.....	72
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни у суспільно-політичному житті Української держави вимагають докорінної перебудови процесу виховання молодого покоління. Це засвідчено Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт», Цільовою комплексною програмою «Фізичне виховання – здоров'я нації», Концепцією фізичного виховання в системі освіти України.

Однією з найбільш складних і значущих у вихованні є проблема волі, в основі якої лежить свідоме спрямування людиною своєї діяльності відповідно до поставлених цілей і завдань, здатність долати перешкоди на шляху їх досягнення. В переліку вольових якостей основними є цілеспрямованість, наполегливість і завзятість, рішучість і сміливість, витримка і самовладання, ініціативність і самостійність.

У розробці проблеми вольових якостей та їх виховання значну роль відіграли роботи І. Беха, Л. Виготського, А. Висоцького, В. Іваннікова, Є. Ільїна, К. Корнілова, В. Крутецького, А. Пуні, П. Розмислова, С. Рівеса, П. Рудика, В. Селіванова, Б. Смирнова, К. Ушинського, О. Черникової, Т. Шульги.

Незважаючи на проведені дослідження у цій сфері залишається багато невирішених проблем. Зокрема, немає єдиної думки стосовно психологічної структури вольових дій та їх спонукального механізму. Аналіз спеціальної літератури та педагогічних досліджень дозволяє констатувати, що й до цього часу не вивчені психолого-педагогічні умови підвищення ефективності роботи викладачів фізичного виховання з формування вольових якостей у курсантів юридичного вищого навчального закладу на заняттях з фізичної культури. Не обґрунтовані також зміст, форми і методи виховання вольових якостей підлітків у процесі занять фізичною культурою. Вимагають подальшого вивчення й питання діагностики вольових якостей, особливостей їхнього вікового

становлення і залежності від біологічних та соціальних факторів.

У результаті недостатньої розробленості даної проблеми наявні в психолого-педагогічній та методичній літературі рекомендації фахівців (В. Вілюнас, Г. Гагаєва, М. Озолін, В. Платонов, А. Пуні, А. Романов, Р. Шайхтдінов, Є. Щербаков та ін.) щодо виховання вольових якостей стосуються, в основному, спортивної діяльності і не охоплюють вікових аспектів. У зв'язку з цим на заняттях з фізичної культури навчання рухам, функціональне навантаження недостатньо узгоджуються з вирішенням виховних завдань. Усе це вказує на актуальність обраної теми і свідчить про необхідність проведення спеціальних досліджень у цьому напрямі.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, засобів і методики формування вольових якостей у курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою.

Досягнення поставленої мети здійснювалося шляхом розв'язання таких **завдань**:

1. Вивчити стан проблеми формування вольових якостей особистості в психолого-педагогічній літературі та освітній практиці.
2. Визначити діагностичні засоби і критерії оцінювання вольових якостей курсантів у процесі занять фізичною культурою.
3. Дослідити динаміку й особливості взаємозв'язку вольових і фізичних якостей у курсантів військово-юридичного інституту.
4. Розробити та експериментально перевірити педагогічні умови, засоби і методику виховання вольових якостей курсантів у процесі занять фізичною культурою.

Об'єкт дослідження: процес формування вольових якостей у курсантів військово-юридичного інституту.

Предмет дослідження: педагогічні засоби і методика формування вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою.

Теоретико-методологічною базою дослідження є Концепція фізичного виховання в системі освіти України, концептуальні засади педагогічної науки про значення фізичного виховання у формуванні гармонійно розвинутої особистості, загальнонаукове розуміння значущості вольових якостей особистості для життєдіяльності людини, психолого-педагогічні положення про формування морально-вольових якостей.

Методи дослідження:

- аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; вивчення навчальних програм і нормативних документів з фізичного виховання;
- педагогічні спостереження; бесіди, опитування, констатувальний і формувальний етапи експерименту з використанням інструментальної методики й експертної оцінки вольових якостей;
- методи математичної статистики і порівняльного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленні та систематизації уявлень щодо змістової сутності процесу виховання вольових якостей у курсантів на заняттях фізичною культурою; розробці технології виховання в курсантів військово-юридичного інституту вольових якостей у процесі занять фізичною культурою.

Теоретичне значення дослідження полягає в:

- уточненні психолого-педагогічних чинників, які впливають на вольове становлення особистості;
- визначенні педагогічних умов формування вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою;
- розробці методики і критеріїв оцінювання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту;
- уточненні динаміки й особливостей взаємозв'язку вольових і фізичних якостей у курсантів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування вольових якостей курсантів

військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою. Розроблені комплекси фізичних вправ та методичні прийоми, спрямовані на формування вольових якостей курсантів, можуть бути застосовані викладачами закладів вищої освіти.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА

1.1. Психолого-педагогічна характеристика курсанта військово-юридичного інституту

Молодь, що обирає для себе трудовий шлях юриста або працівника МВС є насамперед творчою, емпатичною, альтруїстичною та емоційно витривалою. Зазвичай, курсанти мають здібність поставити себе на місце іншого.

О. Назаров, Л. Гонтаренко визначали, що курсанти на практиці освоюють більшість навичок і умінь в області комунікативної компетентності, формують широкий набір комунікативних програм, стійку адекватну самооцінку, можуть опанувати навички вольової саморегуляції. Деякі курсанти які проявляють лідерські здібності в свою чергу плануються на призначення на посади молодших командирів[49].

Складність формування вольових якостей у курсантів полягає в тому, що цілісна система професійної підготовки майбутніх правоохоронців до цього часу залишається в рамках парадигми вищого навчального закладу військового спрямування. Тому особливо актуальними стають завдання не тільки професійної підготовки майбутнього працівника МВС, але і розвитку інтелектуального, духовно-морального потенціалу його особистості, здібності не лише вирішувати службові завдання, але й здійснювати інноваційні методи навчання особового складу, прагнути до створення умов когнітивно-творчого розвитку своєї особистості, володіння психолого-педагогічними технологіями міжособистісного спілкування, комунікації.

Важливо пам'ятати, що характер курсанта військово-юридичного інституту не є сумою окремих задатків, здібностей та інших елементів; він є живою нерозривною єдністю їх, пов'язаною загальним внутрішнім принципом

– єдиним духом особистості. Суперечності та протиріччя, на думку О. Косаревської, стримують особистісний вияв, яскраво драматизуються, і життя як таке дедалі повніше розкривається для нього. Індивід усвідомлює факт існування явищ, що виходять за межі його волі, не підкоряються їй, що існує певний код подій, який має об'єктивний зміст [36].

М. Ануфрієв, О. Бандурка акцентували увагу на тому, що характерні особистісні риси курсанта юридичного інституту виявляються у тому, що «він має володіти здатністю до протистояння в життєвих ситуаціях, боротьби протиріч, має володіти духом ініціативи, запобігання, стійкості, сильною волею, мужності тощо. Для спрямування цієї сили необхідні здоровий глузд, розум, стійкі моральні принципи. Вчинки, які він здійснює, є результатом вияву його характеру, в той же час характер формується й розвивається в моральному, цілеспрямованому діянні відносно явищ світу та власного Я» [2, 67].

Коли особистості треба задуматись про сенс життя, то необхідно розглянути питання про самопізнання, завдяки якому здійснюються пошук і віднаходження людиною сенсу власного буття. Самопізнання зумовлює здатність свідомості до самоусвідомлення. Мається на увазі рефлектуючи здатність – здатність відображення себе в іншому та іншого в собі, тобто взаємно обернена здатність рефлексивного мислення.

Особистість, яка обирає професію, пов'язану з правовим захистом, визначила свою долю. У межах своєї «виняткової долі» кожна людина є незамінною. У кожної людини – своя власна доля. І кожен перебуває наодинці зі своєю долею – «один у всьому Всесвіті». При цьому свою долю людина повинна, з одного боку, формувати, а з іншого – гідно приймати її, терпіти, відкриваючи для себе різні, сторони страждання, долаючи його руйнівний зміст і відкриваючи творчий, синтезуючий, такий, що спонукує до нових перспектив буття.

Курсанти, які свідомо обрали професію, пов'язану з правозахистом, повинні готуватися до особливих умов праці. О. Буданов визначив:

«Психологічні характеристики і умови діяльності майбутніх правозахисників визначаються високою відповідальністю за виконання поставлених завдань, тривалим перебуванням у стані емоційної напруги, гіподинамією, відірваністю від соціального середовища, сім'ї, дефіцитом часу, наявністю перешкод, ризиком для життя» [10, 79].

В. Волков відзначав, що фізичне самопочуття людини тісно пов'язане зі станом її психіки. Єдність тіла і психічного стану відображена у відомому стародавньому вислові: «У здоровому тілі – здоровий дух». Фізична активність позитивно впливає на нормальний перебіг психічних процесів. У скелетних м'язах є численні специфічні нервові клітини, які під час м'язових скорочень посилають у головний мозок стимулюючі імпульси, за допомогою яких підвищується загальний тонус відповідних ділянок кори великого мозку, що сприяє поліпшенню розумової діяльності [13].

Характерні риси майбутнього правоохоронця виявляються у тому, що курсант має володіти здатністю до протистояння в життєвих ситуаціях, боротьби протирич, має володіти духом ініціативи, запобігання, стійкості, мужності тощо. Для спрямування цієї сили необхідні здоровий глузд, розум, стійкі моральні принципи, постійне психічне самовдосконалення. Вчинки, які здійснює правоохоронець, є результатом вияву його характеру, в той же час характер формується й розвивається в моральному, цілеспрямованому діянні відносно явищ світу та власного «Я».

Ю. Дем'яненко визначив, що курсанти, а у майбутньому правоохоронці повинні «виховувати у собі добрі почуття, милосердя, формувати з себе гуманних людей. Тому курсантам слід поступово роз'яснювати надзвичайну важливість таких моральних цінностей, як любов до Батьківщини, героїзм, непохитність, мужність у боротьбі за її свободу, честь, незалежність, велич і могутність» [76, 184].

Визначимо, що формування педагогічної культури курсантів, які після закінчення вищої школи входять у сферу постійного комунікативного контакту з постраждалими від несправедливості, ґрунтується на виявленні педагогічних

здібностей майбутніх офіцерів, розвитку у них педагогічного мислення, адаптації до професійно-педагогічної діяльності, оволодіння елементами педагогічної майстерності.

В якості компонентів педагогічної культури курсантів О. Косаревська виділяла наступні:

1. Активна гуманістична педагогічна позиція майбутнього офіцера, що передбачає наявність таких десяти професійно-моральних якостей особистості, як:

- віра в ефективність виховного впливу;
- впевненість у суспільній значущості та правильності вибору професії;
- сформованість системи педагогічних принципів і гуманістичних цінностей орієнтації на роботу з особовим складом;
- здатність самостійно приймати рішення в різних ситуаціях навчання і виховання особового складу й нести за них відповідальність;
- потреба в досягненні виховних цілей;
- прагнення бути еталоном людини культури, мірилом добра і гуманності;
- розуміння цінності людського життя;
- справедливість, вимогливість, принциповість.

2. Професійні знання, які оцінюються за чотирма позиціями:

- методологічні (знання загальних принципів вивчення педагогічних явищ, закономірностей соціалізації навчання і виховання особового складу);
- теоретичні (знання цілей, принципів, змісту, методів і форм педагогічної діяльності правоохоронця і закономірностей формування і розвитку особистості працівників МВС, які проходять строкову службу);
- методичні (знання основ і прийомів навчання та виховання особистого складу);
- технологічні (знання способів і прийомів навчання та виховання).

3. Професійні вміння, які можна оцінювати за вісімнадцятьма позиціями:

- інформаційні: а) вміння відібрати, творчо опрацювати необхідну інформацію; б) логічно, доступно, виразно її викласти; в) вміння поєднувати

виклад інформації з керівництвом пізнавальною діяльністю особистого складу;

- організаційні: а) вміння організувати самого себе; б) життєдіяльність особистісного складу; в) окремі види навчально-виховної роботи;

- комунікативні: а) вміння конструювати наступне спілкування з особовим складом; б) вступати в діловий контакт з окремими правоохоронцями і групами; в) викликати довіру у них; г) формувати почуття співпереживання; д) вміння слухати; е) цілеспрямовано впливати; ж) правильно сприймати індивідуальність кожного;

- уміння аналізу і самоаналізу: а) вміння вивчати колектив і особистість; б) аналізувати конкретні виховні ситуації; в) об'єктивно оцінювати діяльність правозахисників; г) вміння аналізувати досвід інших офіцерів з метою перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи; д) вміння виявляти ефективність виховних заходів; е) вміння навчати особистий склад курсантів системи МВС аналізу і самоаналізу своєї діяльності.

4. Саморегуляція особистості, що передбачає наявність таких п'яти вмінь:

- бути терплячим і завжди володіти собою у будь-якій ситуації;
- постійно контролювати себе, управляти своїми емоціями і володіти своїм настроєм;

- виявляти до себе підвищену вимогливість;

- правильно сприймати і враховувати критику;

- бути коректним у взаємовідносинах з колегами і підлеглими.

5. Культура педагогічного мислення і професійної поведінки характеризувалася сьома вимогами:

- вміння визначати конкретні навчально-виховні завдання з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей особового складу, рівня вихованості колективу і окремих курсантів, конкретної соціально-педагогічної ситуації, що склалася та умов сімейного виховання;

- вміння проектувати кінцевий результат навчально-виховної роботи з особовим складом студентів, планувати етапи і засоби педагогічної діяльності для досягнення кінцевого результату;

- вміння планувати індивідуальну роботу з окремими правоохоронцями в групі та диференційований підхід до них;
- професійно-педагогічне самовдосконалення і самовиховання;
- пізнавальна активність і різнобічність інтересів;
- педагогічний такт, витримка, терпіння;
- культура поведінки і зовнішнього вигляду.

6. Творчий характер педагогічної діяльності майбутнього офіцера, що передбачає наявність таких п'яти умінь:

- володіти педагогічною технікою;
- самостійно й оригінально осмислювати педагогічні задачі;
- створювати в навчально-виховному процесі ситуації, які сприятимуть розвитку особового складу;

- створювати у навчально-виховному процесі ситуації реальної відповідальності кожного за навчання, службові справи, спонукати їх до життєтворчості;

- розробити більш ефективні засоби, способи, прийоми навчання і виховання, відмінні від традиційних [36].

Курсанту мають бути властиві такі вольові якості особистості як енергійність, терплячість, витримку, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, самовладання, принциповість, сміливість та рішучість. Функціональні прояви цих якостей є односпрямованими регуляторними діями свідомості, що набирають форми вольового зусилля.

Під енергійністю розуміють здатність вольовим зусиллям швидко піднімати активність до необхідного рівня.

Терплячість визначають як уміння підтримуват шляхом допоміжного вольового зусилля інтенсивність роботи на заданому рівні за умов виникнення внутрішніх перешкод (наприклад, при втомі).

Витримка – це здатність вольовим зусиллям швидко гальмувати (послаблювати, уповільнювати) дії, почуття та думки, що заважають здійсненню прийнятого рішення.

Сміливість – це здатність при виникненні небезпеки (для життя, здоров'я чи престижу) зберегти якість діяльності. Інакше кажучи, сміливість пов'язана з умінням протистояти страху і йти на виправданий ризик задля визначеної мети.

Цілеспрямованість полягає в умінні людини керуватися в своїх діях і вчинках загальними і стійкими цілями, зумовленими її твердими переконаннями. Цілеспрямована особистість завжди опирається на загальну, часто віддалену мету і підпорядковує їй свою конкретну мету.

Наполегливість – це вміння постійно і тривало добиватися мети, не знижуючи енергії в боротьбі з труднощами. Наполеглива особистість правильно оцінює обставини, знаходить у них те, що допомагає досягненню мети. Наполегливість людини слід відрізнити від тієї риси її, яка називається впертістю.

Принциповість – це вміння особистості керуватись у своїх вчинках стійкими принципами, переконаннями в доцільності певних моральних норм поведінки, які регулюють взаємини між людьми. Принциповість виявляється в стійкій дисциплінованості поведінки, в правдивих, чуйних вчинках.

Самостійність – це вміння обходитись у своїх діях без чужої допомоги, а також уміння критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань. Самостійність особистості виявляється в здатності за власним почином організувати діяльність, ставити мету, в разі необхідності вносити в поведінку зміни.

Ініціативність – це вміння знаходити нові, нешаблонні рішення і засоби їх здійснення. Протилежними якостями є безініціативність та залежність. Ініціативність людини характеризується дійовою активністю. Мало виявити ініціативу, поставивши перед собою завдання, – треба його здійснити, довести до кінця. Це можливо лише при належній активності в діях. Ініціативні, але малоактивні люди не здатні здійснити своїх задумів, вони часто перетворюються на мрійників.

Рішучість – це вміння приймати обдумані рішення, послідовно втілювати їх у життя. Нерішучість є проявом слабкості волі.

Важливою вольовою рисою людини є самовладання. Воно виявляється в здатності людини володіти собою, керувати своєю поведінкою і своєю діяльністю. Воля, зазначав А. Макаренко, полягає не тільки в тому, щоб чогось досягти, а й тому, щоб уміти володіти собою, стримувати себе, свідомо регулювати свою поведінку. Самовладання є важливим компонентом риси особистості, яку ми називаємо мужністю. Володіючи собою, людина сміливо береться за відповідальне завдання, хоч і знає, що його виконання зв'язане з небезпекою для неї, навіть загрожує її життю. Самовладання – одна з умов дисциплінованої людини.

За даними педагогічних досліджень В. Галузинського, М. Евтуха рівень педагогічної культури характеризується рівнем сформованості її компонентів: високим, середнім і низьким [21].

Водночас завдання навчально-виховної роботи з курсантами надають актуальність потребі виявлення певної психологічної специфіки їх особистісних і міжособистісних настанов та уподобань. Відтак значущі позитивні психологічні якості мають стати опорою для подальшого професійного розвитку, а знання негативних якостей дасть змогу сприяти їх нейтралізації та викоріненню.

Тут радше йдеться про те, щоб підкреслити важливість урахування не просто особистісних якостей курсанта (і ширше – працівника органів правопорядку), і не просто умов, у яких відбувається процес здійснення професійних (також і навчальних) функцій, а ступеня глибинної психологічної відповідності властивостей і можливостей конкретної особистості до вимог професійно забарвленої соціальної взаємодії.

І. Гамула визначав, що конкретно-психологічний зміст провідних факторів стосується, в першу чергу, того, що їх «узагальнений аналіз дає підстави для виділення двох головних дихотомічних залежностей. Перша відображає протиставлення активного самоствердження особистості в соціумі, з одного боку, і пасивного переживання нею власної неповноцінності, з іншого. Другу пару протилежностей становлять просоціальні настанови і соціальний

негативізм» [14, 179].

У курсантів вищих навчальних юридичних закладів яскраво виражена потреба активного самоствердження в соціумі. Таким чином, можна стверджувати, що для курсантів їх особистісне самоствердження у соціальному середовищі посідає вагомe місце у структурі ціннісних орієнтацій. Це зовсім не дивує, якщо зважити на статево-вікову структуру курсантів, що навчаються, цілковиту більшість якої становлять юнаки 17-21-річного віку (віку, на який припадає інтенсивне особистісне самовизначення). Підвищена потреба особистісного самоствердження цілком може поєднуватися з вираженим почуттям неповноцінності.

У поведінці курсанта найяскравіше має втілюватися прагнення до активного самоствердження в соціумі через вияв та реалізацію просоціальних настанов. Це, поза сумнівом, найбільш бажаний і з соціально-психологічного, і з професійно-юридичного погляду варіант. Курсанти, яким властива подібна поведінка, схильні активно опановувати елементи фахової майстерності, орієнтуються на позитивну оцінку майбутньої професійної діяльності, взаємно узалежнюють сприятливе для них розв'язання особистісних і позаособистісних проблем.

Також активне особистісне самоствердження у поведінці може відбуватися шляхом реалізації асоціальних настанов, через більш або менш виражене протиставлення соціальному оточенню, вибір конфліктних стратегій взаємодії. У цьому випадку в поведінці курсантів можуть з'являтися надмірні прагнення піднятися над оточенням за рахунок здобуття переваги всілякими «неправедними» засобами. Особи з найближчого соціального середовища звичайно трактуються не як союзники по спільній справі, а як конкуренти та потенційні суперники.

Як зазначає І. Гамула, «психологічні механізми міжособистісної владно-підвладної взаємодії розподіляються за двома основними векторами – «узалежнення» і «впорядкування», та, відповідно, для виділення двох основних типів стосунків владування-підпорядкування, що їх умовно названо

«узалежнюючий» і «впорядковуючий». З одного боку, ці типи мають специфічне відображення у суб'єктивно-психологічному статусі курсантів, а з іншого, як показує аналіз відповідної літератури, вони є окремим випадком більш універсальних проявів владно-підвладних залежностей» [14, 182]

«Узалежнення» означає встановлення стосунків суто психологічного панування одного суб'єкта над іншим та зворотного підлягання цього іншого першому. Особистості, яка надає перевагу такому типові стосунків, найбільш властиво керуватися спонуками, джерела яких криються в наявних у неї (як і в кожній нормальній людині) рисах агресивності та ригідності. Значний ступінь егоцентризму заважає більш-менш об'єктивному усвідомленню таких своїх якостей та відповідній їх корекції. Проте, незалежно від ступеня такого усвідомлення найбажанішими для суб'єкта у цьому випадку виявляються варіанти владно-підвладної взаємодії у вигляді психологічного гноблення ним іншого суб'єкта, що є головною метою самої взаємодії («влада заради влади», «влада як самодостатня мета») [16].

Вектор «упорядкування», на думку І. Гамули, має насамперед інструментальне спрямування на доцільну організацію спільної діяльності. Найбільш «повноцінним» утіленням стосунків «упорядковуючого» типу може бути владно-підвладна взаємодія, що набуває вигляду владного, коригуючого тиску суб'єкта на партнера з метою забезпечення належного перебігу їхньої спільної діяльності (влада тут постає як засіб такої організації). При цьому часто-густо за позірною зорієнтованістю суб'єкта-«впорядкувальника» на дотримання насамперед власних інтересів криється переважаюча орієнтація на саму діяльність як таку, у якій можуть задовольнятися й потреби самоствердження [14].

Владно-підвладна взаємодія суб'єктів у сфері охорони правопорядку з цілком зрозумілих причин найчастіше трактується як взаємодія «впорядковуюча». Правоохоронним органам відводиться виконання специфічних функцій доцільної соціальної організації, і в цьому розумінні вони мають розглядатися як група компетентних найнятих суспільством осіб, яким

надано тимчасове право відстежувати певні суспільні процеси й події та вживати санкцій щодо тих членів суспільства, які виявляють неслухняність.

Змога застосовувати специфічні владні повноваження є не лише певною ознакою професійної діяльності органів правопорядку, але й психологічно вельми привабливим чинником вибору саме такої діяльності. І, як це звичайно буває, така обставина має як позитивні, так і негативні сторони. Соціальна та юридична доцільність застосування таких повноважень визначається як їх правовою обґрунтованістю, так і психологічною адекватністю. З огляду на це доречно простежити ймовірні зв'язки між вищенаведеними типами поведінки курсантів як суб'єктів соціальної взаємодії і типами владно-підвладних стосунків.

О. Назаров, Л. Гонтаренко відзначали, що переважній більшості майбутніх правоохоронців достатньою мірою притаманні риси, що можуть стати адекватним психологічним підґрунтям фахового становлення і майбутньої професійної діяльності. За умови методично обґрунтованого та психологічно доцільного навчально-виховного впливу наявні в них потенційні особистісні й міжособистісні здібності можуть розвинути і набути статусу професійно значущих здібностей [49].

Складність формування вольових якостей у курсантів полягає в тому, що «цілісна система професійної підготовки майбутніх правоохоронців до цього часу залишається в рамках парадигми вищого навчального закладу військового спрямування. Тому особливо актуальними стають завдання не тільки професійної підготовки майбутнього працівника МВС, але і розвитку інтелектуального, духовно-морального потенціалу його особистості, здібності не лише вирішувати службові завдання, але й здійснювати інноваційні методи навчання особового складу, прагнути до створення умов когнітивно-творчого розвитку своєї особистості, володіння психолого-педагогічними технологіями міжособистісного спілкування, комунікації»[48, 13].

Врахування специфіки роботи майбутніх офіцерів, проблеми формування в них педагогічної культури, умінь і навичок розв'язувати практичні завдання в

певних психолого-педагогічних ситуаціях в роботі з особистим складом є, на нашу думку, актуальною. Тому такий підхід потребує при вивченні педагогічних і психологічних дисциплін застосування інноваційних технологій, що сприятиме більш ефективній підготовці офіцера-педагога, офіцера-вихователя, який буде спроможний використовувати свій культурно-педагогічний потенціал для самореалізації в професійному житті.

Отже, серед запропонованої сьогодні значної кількості інновацій багатьма педагогами визнаються переваги роботи в режимі інтерактиву, який найбільш повно забезпечує комфортні й безконфліктні умови навчання, що сприяють самоосвіті, саморозвитку, самовдосконаленню курсантів.

1.2. Процес виховання вольових якостей особистості курсанта

Складний розвиток суспільно-політичних процесів у суверенних державах, що обрали демократичний шлях розвитку суспільства підтверджує необхідність існування військового правоохоронного органу, спроможного підтримати в державі громадський та конституційний порядок. Процес реформування системи національної безпеки, який відбувається в нашій країні, висуває нові вимоги до членів правоохоронної системи. Сучасний правоохоронець, крім відмінного володіння фаховими знаннями, повинний бути патріотом своєї країни та мати високі морально-вольові якості.

Видатний вітчизняний педагог А. Алексюк визначав, що головні структурні елементи системного підходу до виховання студентів у сучасній вищій школі формуються на основі видів виховання. Методика системного підходу до виховання студентів включає низку структурних елементів, виділення її осмислення яких сприяє підвищенню ефективності виховання. Ці елементи процесу виділяються на підставі діючих законів і закономірностей виховання з урахуванням їх окремих сторін [2].

Серед головних аспектів виховання найчастіше виділяють розумове,

моральне, трудове, політехнічне, естетичне, фізичне в їх функціональних зв'язках. Особливе місце в забезпеченні єдності всіх указаних завдань виховання учнів вищих навчальних закладів посідають – поряд із природничими – гуманітарні та мистецтвознавчі навчальні предмети, відповідні види практичної діяльності.

Здійснюючи цілеспрямовані дії, людина зустрічається з різноманітними перешкодами. Одні з них зв'язані з умовами життя, це об'єктивні перешкоди – протидія інших людей, природні перешкоди, інші – з власними недоліками – небажання роботи, те, що потрібно, пасивність, лінь, поганий настрій, почуття страху, звичка діяти необдуманно, почуття хворобливого самолюбства і т.д. Щоб досягти поставленої мети, людині необхідно мобілізувати свої розумові і фізичні сили на подолання перешкод, тобто проявити вольові зусилля.

Воля людини і виражається в тому, наскільки людина здатна переборювати перешкоди та труднощі на шляху до мети, наскільки вона здатна керувати своєю поведінкою, підпорядковувати свою діяльність певним задачам.

На основі аналізу наукової літератури констатується, що воля є однією з центральних проблем в історії психолого-педагогічної думки й належить до найскладніших психологічних проблем. Ще у Давній Греції визначалися два погляди на розуміння волі. Платон розумів волю як певну здатність душі, що спонукає активність людей. Аристотель пов'язував волю з розумом. Подібна неоднозначність у розумінні проблеми волі зберігається і в наш час. Сформувалося кілька наукових напрямів, представники яких по-різному інтерпретують психологічну природу волі: воля як мотивація, воля як вольова регуляція, воля як свобода вибору, воля як довільне керування діяльністю та поведінкою.

У структурі вольових дій С. Рубінштейн умовно виділяв такі стадії: постановка мети, обговорення і боротьба мотивів, рішення про дію й виконання дії [66].

В. Селиванов визначав постановку мети дії, планування, виконання подумки й самовиконання [70]. Ці стадії пов'язані одна з одною і являють

собою єдність, де внутрішня психічна робота особистості (мета і план) переходить в її розумову дію у зовнішньому плані.

Теоретичний наліз поняття «воля», проведений у працях К. Бабаяна, І. Беха, Л. Виготського, А. Висоцького, В. Вілюнас, Г. Гагаєвої, В. Іваннікова, Є. Ільїна, В. Каліна, К. Корнілова, В. Крутецького, А. Пуні, П. Розмислова, П. Рудика, Б. Смирнова, В. Селіванова, К. Ушинського, Р. Шайхтдінова, Т. Шульги, Є. Щербакова та інших, дозволяє трактувати його сутність як здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи за таких умов внутрішні й зовнішні перешкоди.

Отже, поняття «воля» слід розглядати як психічну діяльність людини, яка виявляється у свідомих та цілеспрямованих діях, боротьбі мотивів, їх виборі, що передує вольовій дії. Визначаються такі специфічні ознаки вольових дій: усвідомленість, цілеспрямованість, подолання перешкод, ініціація дій, наявність вольового зусилля.

Виходячи з цього, основну одиницю волі - вольову дію, треба розуміти як дію свідому, цілеспрямовану. У вольових діях людина здійснює свою свідому мету, яка як закон визначає спосіб дій і характер. Студент, прагнучи успішно вчитися, виявляють ініціативу, напруженість фізичних і розумових сил, переборюють труднощі, що перешкоджають досягненню мети, стримують бажання, які відволікають від діяльності.

Переборення перешкод і труднощів вимагає від людини так званого вольового зусилля – особливого стану нервового напруження, що мобілізує фізичні, інтелектуальні і моральні сили людини. Відомі випадки, коли вольове зусилля затримувало втрату свідомості і навіть смерть.

Вольова діяльність – це особлива форма активності людини. Вона полягає в тому, що людина здійснює владу над собою, контролює власні імпульси і в разі необхідності – гальмує їх. Вольову діяльність не можна зводити до активності організму і ототожнювати з нею. Адже активність властива і тваринам. Вони задовольняють свої біологічні потреби, пристосовуючись до умов життя, виявляють тривалий вплив на оточуючу природу, але це

відбувається без будь-якого свідомого наміру з їх боку і є чимось випадковим по відношенню до самих тварин. Воля у людини виникла і сформувалася під впливом суспільної трудової діяльності в міру того, як опановуючи закони природи людина перетворювала її своїми планомірними діями.

Воля людини виробилась в процесі її суспільного та історичного розвитку, в трудовій діяльності. Живучи і працюючи, люди поступово навчилися ставити собі певні цілі і свідомо добиватися їх реалізації. В боротьбі за існування, долаючи труднощі, напружуючи свої сили чи стримуючи себе, людина виробила в собі різні якості волі. Чим важливіші були ті цілі, які ставили собі люди в житті і чим більше вони їх усвідомлювали, тим активніше вони добивалися їх реалізації. Вольова діяльність обов'язково передбачає цілий ряд актів і дій, які, в свою чергу, передбачають широкий ступінь усвідомлення особистістю її зусиль і характеру психічних процесів, які здійснюються. Тут і оцінка ситуації, і вибір шляху для майбутньої дії, відбір засобів, потрібних для досягнення мети і прийняття рішень.

Іншими словами можна сказати, що воля пов'язана з іншими властивостями особистості, зокрема, з характером. Вона є основою характеру. Характер – це остаточно сформована воля. І в залежності від сформованості вольових якостей у людини говорять про сильний і слабкий характер.

Існує дві функції волі, які визначають як вона впливає на розвиток особистості:

1. Спонукальна – організація активності людини. Активності притаманні мимовільність і довільність протікання дій і поведінки. Якщо активність виступає властивістю волі, то вона характеризується довільністю, тобто зумовленістю дій та поведінки свідомо поставленою метою. Якщо в людини відсутня актуальна потреба виконувати дію, але при цьому необхідність виконання її вона усвідомлює, то воля створює допоміжне спонукання, змінюючи смисл дії.

Спонукання людини до дій створює певну впорядковану систему – ієрархію мотивів – від природних потреб до вищих спонукань, пов'язаних з

переживанням моральних, естетичних та інтелектуальних почуттів. Якщо виходити з розуміння волі як моральної саморегуляції, тоді основною її характеристикою стане підкорення особистих мотивів соціально значущим.

2. Гальмівна функція – стримування небажаних проявів активності. Людина здатна гальмувати виникнення небажаних мотивів, виконання дій, поведінку, які суперечать уявленням про зразок, еталон. Вольове регулювання поведінки було б неможливе без гальмівної функції.

Як зазначає С. Рубінштейн, існують характерні особливості волі, такі як [66, 420]:

1. Воля є продуктом суспільно-історичного розвитку людини її формування пов'язане з появою і розвитком трудової діяльності.

2. Воля не є природженою здатністю. Вона формується у процесі діяльності, яка потребує певних вольових якостей і навичок вольової регуляції.

3. Вольова регуляція – це регуляція свідома, опосередкована знаннями людини про зовнішній світ, про свої цінності і можливості, на підставі яких здійснюються передбачення та оцінка наслідків активності особистості.

4. Розвиток волі тісно пов'язаний з розвитком мислення, уяви, емоцій, мотивації з розвитком свідомості і самосвідомості особистості загалом.

Сукупність позитивних (базальних і системних) вольових якостей утворює силу волі особистості. Встановлено, що людям із сильною волею властивий високий рівень мотивації досягнення. Мотивація досягнення - це наполегливість у досягненні своєї мети, прагнення до поліпшення результатів, незадоволеність досягнутим, намагання добитися свого за будь-яку ціну.

Воля у кожної людини розвивається на основі мимовільних дій, в залежності від росту організму, від соціального середовища, в діяльності і головним чином під впливом виховання і самовиховання. Проте рухи організму, які в тій чи іншій мірі розвиваються, ще самі по собі не складають волі. Про наявність волі в тому чи іншому віці можна говорити, коли проявляються такі елементи волі, як усвідомлення прагнення, бажання, вибір, прийняття рішень і докладання зусиль [69, 108].

Найхарактернішими рисами вольової поведінки юнака є самостійність та ініціативність. Умови життя, загальний розвиток студента сприяють формуванню цих якостей. У психіці молодшої людини багато протиріч. Вони виявляють сильну волю до самоствердження, але ще слабо знають свої можливості і недооцінюють свої недоліки [54, 212].

Період юності в психічному відношенні – це вік формування характеру з усіма його основними компонентами: світоглядом, волею, моральними почуттями і відносинами. Кожній людині необхідно працювати над вихованням волі. О. Горький радив тренувати розум і волю так, як людина тренує тіло.

Це добре розуміли всі видатні люди, які ще в молоді роки багато працювали над укріпленням волі. Наприклад, юнак Ушинський склав розклад занять до днів і годин. В його щоденнику є перелік книг, які він планував прочитати. Він встановив для себе правила поведінки і слідкував за їх виконанням. 19-літній Л. Толстой теж склав собі «Правила для розвитку волі». В них він включив чіткий розпорядок дня, певний раціон харчування, яких дотримувався все життя.

Вихованню волі допомагає колектив, думка оточуючих, їх позитивний вплив на поведінку людини. Щоденна праця, а тому числі і учбова діяльність, також може бути хорошою школою укріплення волі. Якщо в роботі чи навчанні є труднощі, то подолання їх є ефективний засіб виховання вольових якостей. Для виховання волі потрібна постійна систематична робота над собою, яку необхідно розпочинати якомога раніше. Вольові якості формуються у вольовій діяльності, де значне місце займають саме фізичні вправи.

Волю пропонується розглядати сукупно з іншими сторонами психіки, насамперед, з пізнанням, почуттями, увагою і руховими діями (Г. Ващенко, В. Комогоркін, І. Лисенко, Є. Маркова, І. Петров, С. Поліщук, А. Пуні, П. Рудик).

Багато психологів розуміють волю як психологічний механізм, що сприяє подоланню перешкод. Конкретні прояви волі, обумовлені характером подоланих перешкод, визначаються як вольові якості [30].

Вольові якості особистості, їх змістовні характеристики також є предметом полеміки: має місце неоднозначне розуміння у визначенні окремих вольових якостей, методики їх оцінки, вікових особливостей становлення та виховання.

Таким чином, різноманітність поглядів на природу волі і вольових якостей, труднощі у їх визначенні ускладнюють розв'язання методичних проблем.

Вольові якості особистості, за В. Селівановим, є «відносно сталими, незалежними від ситуації, стійкими психічними утвореннями». До вольових якостей особистості належать: цілеспрямованість, рішучість, сміливість, мужність, ініціативність, настійливість, стриманість, дисциплінованість та ін. [70, 228]

Розглянемо їх детальніше:

- цілеспрямованість виявляється у підкоренні людиною своєї поведінки певній життєвій меті; цією головною метою обумовлені більш окремі цілі, досягнення яких стає засобами на шляху до головної;

- самостійність знаходить виявлення у вмінні людини дотримуватись власних принципів, єдиної власної лінії у діях, незважаючи на тиск суспільства, зовнішньої ситуації;

- рішучість (в якій співвідносяться імпульсивність і поміркованість, афект і інтелект) виявляється у швидкому та свідомому обранні мети, визначенні шляхів її досягнення, у певності в прийнятому рішенні (тоді як нерішучість виявляється у марних роздумах, ваганнях, передуючих прийняттю рішення, у підкоренні волі людини, боротьбі мотивів, у постійному перегляді вже готових рішень);

- настійливість стосується виконання рішень, вона виявляється у здатності людини втілювати прийняті рішення, досягати мети навіть в умовах серйозних перешкод;

- ініціативність передбачає здатність людини до започатковування змін, тобто до встановлення новаторських цілей, до прийняття гнучких рішень і

дієвого втілення новацій;

- триманість виявляється у здатності утримувати психічні та фізичні прояви, які можуть зашкодити досягненню мети;

- дисциплінованість виявляється у свідомому підкоренні власної поведінки певним правилам та нормам;

- сміливість – це здатність людини долати почуття страху та розгубленості;

- мужність – це складна якість, яка поєднує сміливість, настійливість, стриманість, впевненість у собі, вона допомагає людині йти до мети, не зважаючи на втрати й страждання [70].

Вказані вольові якості особистості не тільки реально виявляються, але й формуються у здійсненні нею вчинків. Можна сказати, що саме через вчинення (яке вимагає від людини активної, дієвої самодетермінації) відбувається розгортання потенціалу вольових якостей особистості. У цьому розгортанні велику роль відіграють найперші в житті особистості випадки зіткнення мотивів.

Перший вольовий акт в житті людини, є дуже тривалим, складним і енергомістким. Подальші вольові акти вже йдуть «протореним шляхом» (схвался образ вольового діяння), вони з часом «механізуються», переходять у неусвідомлюваний план [27].

Вольова дія може реалізуватись в простих і складних формах. У простому вольовому акті спонукання до дії спрямоване на більш чи менш усвідомлену мету, може безпосередньо переходити у дію.

Простий вольовий акт має дві фази:

- 1) виникнення спонукання та усвідомлення мети;
- 2) досягнення мети.

Складну вольову дію характеризує опосередкований свідомий процес: дії передують врахування її наслідків, усвідомлення мотивів, планування. Така дія потребує значного напруження сил, терпіння, наполегливості, вміння організувати себе на виконання дії.

У складній вольовій дії вчені виділяють чотири фази:

- 1) виникнення спонукання та попередня постановка мети;
- 2) стадія обмірковування та боротьба мотивів;
- 3) прийняття рішення;
- 4) виконання.

1. Перша, початкова фаза вольового акту полягає в попередній постановці мети. Необхідною передумовою постановки мети є виникнення певного мотиву, спонукання і пов'язаного з ним прагнення. Прагнення, що переживається людиною, може по-різному усвідомлюватись нею і по-різному впливати на її діяльність. Залежно від характеру його усвідомлення прагнення може виражатися в формі потягу, бажання і хотіння.

2. В таких випадках відбувається вибір мети або вибір засобів її досягнення, що є змістом другої фази вольового акту. При виборі мети або засобів дії виникає потреба в обговоренні їх прийнятності, яке передбачає зважування різних доводів за і проти висунутих цілей чи засобів їх досягнення, вимагає оцінки суперечливих бажань, аналізування обставин, розмірковування, напруженої роботи мислення.

Вибір прийнятої мети часто характеризується яскраво виявленою боротьбою мотивів. Ця боротьба відбиває наявність у людини внутрішніх перешкод, суперечливих спонукань, бажань, прагнень, які стикаються, вступають у конфлікт між собою.

3. Обговорення і боротьба мотивів закінчується прийняттям рішення, що означає остаточну постановку свідомої мети. Але й після цього не завжди відбувається безпосередній перехід до виконання намічених дій. Це буває особливо тоді, коли рішення стосується не якоїсь простої і близької мети, а складної і притому віддаленої, над досягненням якої людина збирається працювати більш-менш тривалий.

Вольовий акт людини не вичерпується, проте, і прийняттям рішення або складанням наміру. Відомо, що найпрекрасніші рішення і наміри часто не виконуються, не переходять у дію. Тому прийняття рішення і складання наміру

є хоч і важливі, але не завершальні фази вольового акту. Їх роль полягає в необхідній підготовці вольового акту. Завершення ж його можливе тільки завдяки тим реальним діям, які забезпечують саме досягнення мети.

4. При переході до виконання часто перевіряється і сама прийнятність мети, а інколи також ступінь її привабливості. В складному вольовому акті людина зустрічається з труднощами не тільки в зв'язку з прийняттям рішення, але і в процесі його виконання. На цій фазі вольового акту часто відбувається справжня боротьба з реальними зовнішніми і внутрішніми перешкодами, які стоять на шляху до досягнення поставленої мети. Тому виконання рішень і намірів слід розглядати як найістотнішу фазу вольового акту, без наявності якої він позбавляється своїх специфічних рис.

Успішне здійснення людиною її рішень і намірів залежить від цілого ряду умов. Відомо, що видатні вольові вчинки ми спостерігаємо у людей, які дуже добре знають свою спеціальність, є справжніми майстрами своєї справи. Наявність знань і вмінь дає змогу людині краще орієнтуватися в обставинах при обговоренні рішення, обходитись без зайвих вагань при його прийнятті, а також правильно планувати і виконувати свої дії.

Деякі вчені виділяють у вольовому акті два етапи:

- підготовчий, етап мисленої дії, обдумування, на якому усвідомлюється мета, визначаються шляхи і засоби її досягнення, приймається рішення;
- виконавський, на якому відбувається виконання прийнятого рішення і самооцінка виконаної дії [78, 202].

Шляхом механізації психічних процесів і актів діяння закріплюються деякі види психічної діяльності, на основі чого формуються неповторні стилі поведінки особистостей.

Факторами розвитку вольових процесів індивіда також є очікування успіху (важлива впевненість у можливості досягнення мети) та цілеспрямованість (ціль постає перед особистістю як соціально-визнаний та індивідуально-прийнятий компонент діяльності, який надає дії сенс і керує дією в процесі виконання).

Орієнтація індивіда на завершеність дій виступає як фактор, що впливає на організацію циклу дій від початку до кінця. Важливим для розвитку волі є мотивування процесу діяння, тобто свідоме утворення індивідуальної значущості цього процесу.

Будова волі людини, як зазначав В. Селиванов, суттєво залежить від її змісту, тобто від того, яке відношення складається між партикулярно-особистісним і суспільно-значущим, між феноменальним і сутнісним. Вольові якості людини належать до найістотніших її якостей, вони завжди грали провідну роль у найбільш величних подіях історії людства: у героїчних вчинках та відкриттях [70].

До основних чинників, які впливають на формування вольових якостей, на думку вітчизняних психологів (С. Максименка, Ю. Швалба), також належать: наявність боротьби з труднощами; чітке усвідомлення мети; впевненість у власних силах; свідоме прагнення до самовдосконалення; здатність до самоконтролю і самооцінки в процесі діяльності [27].

Прийоми самовиховання волі можуть бути різноманітними, але всі вони включають дотримання наступних вимог:

1. Розпочинати слід з набуття звички долати порівняно незнані труднощі.
2. Дуже небезпечними є будь-які самовиправдання. Це обман, в першу чергу, себе.
3. Труднощі та перешкоди слід переборювати.
4. Прийняте рішення повинно бути виконаним до кінця.
5. Окрему мету слід ділити на етапи, намічати найближчі цілі, досягнення яких створює умови для наближення кінцевої мети.
6. Максимально суворе дотримання режиму дня, розпорядку всього життя.

Слід завжди пам'ятати, що воля як й будь-яка інша якість потребує виховання і тренування [27, 239].

Власне вольові дії – це дії, скеровані на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язані з подоланням труднощів.

Основні ознаки власне вольових дій:

- 1) свідоме подолання перешкод на шляху до досягнення мети;
- 2) наявність конкуруючих (суперечливих) мотивів;
- 3) наявність вольового зусилля.

Загальні характеристики вольових дій:

- 1) вольові дії є усвідомленими, цілеспрямованими, умисними, вчиненими за власним свідомим рішенням;
- 2) вольовими діями є дії, зумовлені як зовнішніми (соціальними), так і внутрішніми (власними) чинниками, тобто завжди існують підстави, за якими дії мають виконуватися;
- 3) вольові дії можуть мати дефіцит спонукання чи гальмування або з самого початку, або в процесі їх здійснення;
- 4) вольові дії можуть забезпечуватися допоміжним спонуканням чи гальмуванням за рахунок зміни смислу дії і закінчуватися досягненням мети.

Вольові дії поділяють на види:

1) за формою прояву:

- дія – виконання;
- дія – затримка небажаних дій.

2) за ступенем самостійності:

- за власною ініціативою (самостійні);
- задані ззовні (задані).

3) за характером спрямованості:

- вольові дії, спрямовані на задоволення особистих потреб;
- вольові вчинки, спрямовані на досягнення суспільно-значимої мети.

Складним є співвідношення між довільними і власне вольовими діями людини. Останні дослідження психологів вказують на те, що вольові і довільні дії мають спільні функції, спільний структурний елемент, але різний зміст. Спільним структурним моментом вольових і довільних дій є мета. Мета завжди усвідомлювана. Спрямованість на мету та її усвідомлюваність є центральною характеристикою як вольових, так і довільних дій.

Разом з тим довільні та вольові дії мають різний зміст і не збігаються за своїми проявами. Так, вольова людина з властивою їй ієрархією мотивів, з відповідними якостями (рішучість, наполегливість, цілеспрямованість) не завжди здатна до довільної організації своєї поведінки (не володіє собою, не керує своїми реакціями, не контролює себе). І навпаки, людина, з високим рівнем розвитку довільності (організована, дисциплінована) може не мати стійкої системи власних мотивів і цінностей і бути слабовільною.

У довільних діях центральним є ставлення до мети та засобів її досягнення. Вольові дії передбачають усвідомлення мети в її відношенні до мотиву діяльності. Таке розрізнення вольових і довільних дій дає підстави розглядати їх як рівнозначні, хоч і різні за змістом.

В методичних рекомендаціях з організації навчально-виховної діяльності курсантів юридичних навчальних закладів визначено, що для ефективної регуляції власної діяльності, курсанту обов'язково необхідно використовувати вольову регуляцію. Вона необхідна для того, щоб протягом тривалого часу утримувати в полі свідомості об'єкт, над яким міркує людина, підтримувати сконцентровану на ньому увагу. Вольова регуляція може включитися в діяльність на будь-якому етапі її здійснення: ініціації діяльності, вибору засобів і способів її виконання, слідування накресленому плану або відхилення від нього, контролю виконання. Особливість включення вольової регуляції в початковий момент здійснення діяльності полягає в тому, що людина, свідомо відмовляючись від одних потягів, мотивів і цілей, віддає перевагу іншим і реалізує їх всупереч моментним, безпосереднім спонукуванням [46].

Особливі труднощі в плані вольової регуляції становить для людини така діяльність, де проблеми вольового контролю виникають на всьому шляху здійснення діяльності, із самого початку і до кінця. Саме тому вважається доцільним виховувати у майбутніх правоохоронців високі морально-вольові якості, які допоможуть курсанту у його подальшій навчальній та професійній діяльності.

Вчення І. Канта визначає таке поняття морального закону «Якби не було

морального закону, люди ніколи б не думали ні про яку свободу волі та не потребували її. Лише слудуючи обов'язку, людина залишається вільною у своїх вчинках, бо борг, як моральний закон має джерело в самій особистості» [31, 12]. Виходячи з цього можна зробити висновок, що виховання вольових якостей закладене у самій людині і вона сама формує власну особистість, але в нашому випадку, педагог повинен обов'язково підштовхнути її до цього кроку.

В першу чергу, процес виховання вольових якостей особистості курсанта військово-юридичного інституту ґрунтується на тлі масштабними нормативною бази, яка регулює організацію системи виховання, визначає її стратегію та форми реалізації: орієнтири, які вимагають професійних і морально-вольових якостей правоохоронців, що означені в Законі «Про міліцію», Кодексі честі співробітників органів внутрішніх справ, Етичному кодексі, документах, які регламентують діяльність окремих служб, зокрема патрульно-постової служби, дільничних інсекторів. Також, діє концепція виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України, положення про психолого-педагогічне супроводження навчального процесу та порядок організації виховної роботи зі студентами.

Сучасне виховання майбутнього працівника МВС передбачає не лише базову юридичну освіту, але й формування спеціальних навичок, особливого емоційного стану, що дозволяє витримувати несприятливі умови або несподівані нестандартні ситуації. Це робиться через особливі надії та вимоги до спеціалізованої системи навчання [46].

Цінність освіти сьогодення визначається вже не тільки практичним, утилітарним аспектом – сумою отриманих знань, здатністю раціонально мислити, але й духовним удосконаленням людини, особистісним якостям, які складають основу керуючої поведінки, комунікативних навичок та ставлення до оточуючих в цілому. Воля курсанта формується за допомогою організації системи заходів, спрямованих на формування свідомої дисципліни та здатності стояти на сторожі Закону [26].

В педагогіці, на думку Т. Веретенко, виховання – процес, безумовно,

творчий, який не піддається уніфікації та суворій регламентації [10]. Однак, важливо відзначити, виховання у юридичних закладах МВС має на меті, перш за все, не тільки формування професіоналу та знавця власної справи, а ще й емоційно сильної та стійкої людини та працівника.

Формування у курсантів вольових якостей готує їх для подальшої практичною діяльності та забезпечує високу моральну готовність до праці у закладах МВС. Професіонал у сфері юридичної та правозахисної практики неможливий без сильної волі та витривалого характеру.

Процес формування професійно важливих якостей, таких як вольові та лідерські якості у курсантів зазвичай відбувається поетапно, тобто чим більше курсант навчається в інституті, тим більше здійснюється процес формування та розвиток психологічно значущих якостей.

Як зазначав Г. Сиротенко, «формування особистості правоохоронця є відповідальним і складним завданням. Від нього залежить ефективність роботи системи МВС України в цілому» [68, 104]. Це говорить про те, що кожен вихователь, який займається вихованням та розвитком особистості курсанта, формуванням професійно важливих якостей повинен бути відповідальним та завжди пам'ятати про те, що перед ним майбутній працівник МВС, який у подальшому буде захищати права законотворчих громадян.

Як зазначав М. Шабето, виховання майбутніх правоохоронців – це «процес створення у курсантів необхідних психолого-педагогічних умов для ефективного виконання службових обов'язків та здійснення морально-психологічного впливу керівників і колективу в цілому на кожного окремого працівника з метою формування у нього основних компонентів морально-психологічної підготовленості, спонукання до самовдосконалення» [77, 34].

Ураховуючи твердження А. Пуні, що «формування особистості відбувається у процесі навчання та діяльності, структура вольових якостей відповідає структурі волі та складається з інтелектуальних та моральних компонентів, а також уміння долати перешкоди. Від того, наскільки в особі розвинені бажання та моральні якості, залежить ступінь виявлення кожної

вольової якості»[50, 42].

Вольова поведінка майбутнього міліціонера визначається сполученням багатьох вольових та моральних якостей. Формування вольових якостей майбутнього правоохоронця повинне відбуватися в рамках моралі. Відсутність при вихованні морально-вольових якостей врахування загальнолюдських принципів моралі кращих національних традицій українського народу призводить до утворення впертої егоїстичної людини. Саме тому у майбутнього правоохоронця повинні бути сформовані як загальні вольові якості, притаманні йому як військовій людині, так і морально-вольові якості, потрібні для ефективного виконання службових обов'язків. Загальними морально-вольовими якостями майбутнього працівника правозахисних органів повинні бути: принциповість, обов'язковість, дисциплінованість, відповідальність.

Основними загально академічними напрямками формування морально-вольових якостей у курсантів в процесі навчання є:

- направлення навчально-виховного процесу на свідоме формування у курсантів високо моральних цілей та стійких мотивів оволодіння фаховими знаннями;
- урахування в методиці організації та проведенні навчальних занять фахових особливостей службово-бойової діяльності підрозділів та частин внутрішніх військ МВС України, складності майбутньої військової служби;
- організація та проведення занять із службово-бойової підготовки, спеціальних тренувань із зміною обставин, умов та засобів досягнення мети, що вимагають напруження морально-вольових зусиль;
- формування в навчальних взводах здорового морально-психологічного клімату, спрямованого на розвиток кожного слухача та навчального підрозділу вцілому, атмосфери змагання за набуття твердих знань, навичок, умінь;
- створення умов для свідомого подолання внутрішніх та зовнішніх перешкод, виникнення ситуації досягнення мети та особистої перемоги;
- заохочення та формування у слухачів зацікавленості до процесу і результату професійного та морально-вольового самовдосконалення;

- свідоме виконання курсантами статутних вимог дотримання розпорядку дня та військової дисципліни;
- навчання курсантів методам емоційно-вольової саморегуляції [75, 78].

Ураховуючи структуру вольового акту, до складу якого входить визначення мети, планування, прийняття рішення та виконання, індивідуально психолого-педагогічними умовами формування морально-вольових якостей слухачів є:

- визначення та ґрунтовне обміркування особистої, соціально важливої фахової мети;
- планування шляхів досягнення мети;
- формування власної важливості та зацікавленості до процесу і результатів самовдосконалення, досягнення успіхів у службовій та професійній діяльності;
- формування звички доводити розпочату справу до завершення;
- аналізувати виконання окремих завдань та рубежів досягнення поставленої мети з визначенням причин невиконаних завдань;
- формувати звичку свідомо долати виникаючі в навчанні та службі незначні, а згодом і складні труднощі, з метою надбання навичок мобілізації вольового зусилля на подолання існуючих службових перешкод;
- засвоєння прийомів емоційно-вольової саморегуляції з метою послаблення негативного емоційного стану при виконанні нецікавої, але потрібної вправи;
- формувати звичку працювати та відпочивати у визначений час, дотримуватися розпорядку дня, що призводить до вдосконалення таких якостей як витримка, наполегливість та організованність [75, 80].

Для будь-якої дії потрібна мотивація, у тому числі і для вольових зусиль. Діяльність завжди спонукається якимись мотивами. Мотиви – це те, заради чого здійснюються дії.

Якщо людина прагне до виконання якоїсь дії – то можна сказати, що в неї є мотивація. Мотивація – це стимулювання до дії, динамічний процес

фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини та визначає його направленість, організованість, активність та стійкість. Мотивація — це найважливіший фактор підвищення ефективності діяльності людини, адже процес діяльності особистості можна добре спланувати і організувати. [59, 93]

Під мотивацією у психології розуміють три відносно самостійні види психологічних явищ:

1) Мотивація, як мотив, що виступає спонуканням до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб індивіда. У цьому випадку мотивація пояснює чому взагалі виникає стан активності та які потреби спонукають до діяльності.

2) Мотивація пояснює на що спрямована активність, заради чого вибрано саме така, а не інша поведінка. Тут мотиви створюють спрямованість особистості.

3) Мотивація як засіб саморегуляції поведінки і діяльності людини — емоції, бажання, потяги. Так, емоції оцінюють особистісний смисл акту поведінки.

У вольовому акті представлені всі три сторони мотивації:

- джерело активності;
- спрямованість активності;
- засіб саморегуляції.

Вольові дії людини, визначаються свідомо поставленою метою. Діючи, людина ставить перед собою завдання, планує їх виконання, вибирає засоби, за допомогою яких вони здійснюється. Кожна вольова дія чимось мотивується. Мотив — рушійна сила, яка спонукає людину до дії, до боротьби за досягнення наміченої цілі. Мотив — це психічне переживання, що стимулює особистість до дії чи затримує дію. Мотивами людських дій є потреби, почуття, інтереси, усвідомлення завдання, необхідності діяти. Сукупність бажань, прагнень, різноманітних спонукань, що набувають характеру мотивів дій, вчинків і форм діяльності називається мотиваційною сферою особистості .

Залежно від ступеня усвідомленості прагнення розрізняють наступні види мотивів.

1. Потяги – мотиви поведінки, що є недиференційованою, мало усвідомлюваною, безпредметною потребою. Потяги тісно пов'язані з елементарними почуттями задоволення чи незадоволення, від яких вони й отримують свій напрям і форму.

Якщо людина не знає, який предмет задовольнить її, не знає чого вона хоче, не має перед собою свідомої мети, але прагне продовжити задоволення і уникнути незадоволення - це потяг. Доки людина перебуває під владою потягів, поки не піднялася над ними, в неї немає волі.

Коли виникає зв'язок між потягом і предметом, який здатний задовольнити потребу, потяг «опредметнюється» і переходить у бажання.

2. Бажання – мотиви поведінки, що характеризуються достатньо усвідомленістю потреб і мети.

З цього моменту починається усвідомлення потреб, починається процес мотивації поведінки. Зародження бажань завжди означає виникнення і постановку мети.

Бажання стає вольовим актом, коли до усвідомленої мети додається установка на її реалізацію, спрямованість на оволодіння певними засобами її досягнення, тобто хотіння(або прагнення).

3. Хотіння – це усвідомлений мотив, цілеспрямоване намагання діяти певним чином, долати зовнішні і внутрішні перешкоди заради поставленої мети. Причини хотіння – також у предметах, які їх викликають. Але хотіння містить ідею або уявлення.

Таким чином, мотиваційна сторона волі має певну будову. Різноманітні спонукання до дій в свідомості людини утворюють певну ієрархію. Це означає, що у людини є не лише сильніші і слабші, але й більш і менш важливі мотиви, які в свідомості людини проявляються як більш або менш значущі. Залежно від ситуації людина надає перевагу одному мотиву дії над іншим. Значущість спонукань може змінюватися залежно від обставин, отже, мотиваційна сфера є

динамічним утворенням людської психіки.

Отже, розвиток вольових якостей курсантів, як і інших психічних процесів, відбувається у процесі навчання та службової діяльності. Рівень розвитку вольової сфери майбутнього правоохоронця як особистості залежить від свомованності таких стійких факторів як моральна стійкість, світогляд особистості, рівень самокерування та самоорганізації індивіда. Враховуючи в навчальному процесі психолого-педагогічні особливості формування вольових якостей, можливо оптимізувати процес підготовки курсантів та їх особисту готовність до виконання службових обов'язків у правоохоронних підрозділах МВС України. Головна мета морально-психологічної підготовки курсантів військово-юридичного інституту – це формування стійкої психіки для подальшого ефективного виконання різноманітних службових обов'язків та виховання у людині вольових якостей.

Розглядаючи волю на основі цих варіантів тлумачення, різні автори ставали прихильниками одночасно декількох підходів. Волю як вибір одного з кількох спонукань або як розв'язання конфлікту мотивів розглядали, зокрема, Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Челпанов, Д. Узнадзе та інші. Участь механізмів волі у розв'язанні суперечностей в процесі мотивації, тобто подоланні внутрішніх перешкод, що передує вольовій дії, також визнавали В. Іванніков, В. Калін, К. Корнілов, В. Селіванов.

Вільний вибір (свободу вибору) Л. Виготський характеризував тим, що дійсною причиною будь-якого вольового акту вважається розміркування людини над цінністю та значущістю мети стосовно власних знань, поглядів і світосприймань [20]. Вольова дія за С. Рубінштейном – це свідомий вибір та рішення [66]. Л. Виготський, В. Селіванов, А. Пуні, П. Рудик пов'язували регуляційну функцію волі з умінням людини керувати собою.

Довільне керування за Є. Ільїним є більш загальним поняттям ніж вольова регуляція і визначає довільну поведінку (в тому числі й вольову) [30]. Структура довільного керування включає в себе самодетермінацію (мотивацію), самоініціацію і самогальмування дій, а також самоконтроль,

самообілізацію та самостимуляцію.

Таким чином, проведений аналіз літературних джерел дав змогу простежити багатоплановість фрагментарних рекомендацій щодо виховання вольових якостей в процесі навчання та спортивної діяльності. Незважаючи на неоднозначність думок спеціалістів з проблеми виховання волі, практично усіма дослідниками підтримується діяльнісний підхід, про який писав ще К. Ушинський. Воля може розвиватися тільки в ході складної, націленої в майбутнє діяльності шляхом подолання перешкод. Розвивається й удосконалюється все те, що діє, що працює напружено, на межі своїх можливостей. Вольові якості виробляються в боротьбі з труднощами і з самим собою. Найкраще формуються вольові якості на основі природних властивостей, соціальних факторів і успішної діяльності.

До основних чинників, які впливають на формування вольових якостей, належать: наявність боротьби з труднощами; чітке усвідомлення мети; впевненість у власних силах; свідоме прагнення до самовдосконалення; здатність до самоконтролю і самооцінки в процесі діяльності/

Отже, головна мета морально-педагогічної підготовки курсантів військово-юридичного інституту – це формування стійкої психіки для подальшого ефективного виконання різноманітних службових обов'язків та виховання у людині вольових якостей.

Таким чином, у першому розділі розглядається дана проблема в контексті філософських, соціологічних і психолого-педагогічних знань; аналізується література з теми дослідження; визначається сутність, зміст і взаємозалежність понять: воля, вольові якості, вольові дії, вольова регуляція, довільне керування, мотивація.

Правильно організоване навчання містить у собі стимули для розвитку вольової активності курсантів. Навчальне завдання – це психологічна вольова дія, яка вимагає від курсанта чіткої постановки мети, пошуку найкращих способів його розв'язання (планування) і виконання. Основним засобом виховання вольових якостей у курсантів на заняттях фізичною культурою є

вправи. Їх можна розглядати як своєрідні перешкоди, що створюють об'єктивні й суб'єктивні труднощі. Фізичні вправи, що перестають бути важкими, втрачають значення для виховання вольових якостей, тому в навчально-виховному процесі слід планувати систематичне і своєчасне підвищення труднощів шляхом підбору вправ відповідно до рівня підготовленості курсантів.

Отже, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури показав, що проблема виховання волі у процесі навчальної і спортивної діяльності розкрита неповністю. Не визначено педагогічні умови й не розроблено технологію виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою, потребують удосконалення й систематизації уявлення про змістовну сутність цього процесу.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВО-ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ

2.1. Педагогічні умови виховання вольових якостей курсантів на заняттях з фізичної культури

Формування морально-вольової досконалої особистості було і залишається одним із центральних напрямів виховання громадян, працівників різних професій. Разом з тим, в суспільстві є професії, для представників яких виховання вольових якостей має особливе значення. До їх числа належать і співробітники правоохоронних органів, для яких воля професійно значуща.

Курсанти приходять до ЗВО з багато в чому сформованими поглядами на життя, моральними нормами і цінностями, що визнані в суспільстві, тобто з певним рівнем зрілості моральної культури. При цьому вона являє собою єдність визначених етичних знань, моральних якостей, принципів та переконань, а також здібностей до моральної діяльності і активності їх прояву в конкретних практичних діях, тобто включає культуру моральної поведінки. Культура моральної свідомості визначається рівнем етичної освіченості, ступенем розвиненості моральних якостей та почуттів, рівнем усвідомлення мотивів поведінки. Культура моральної поведінки виявляється через співвідношення вчинків курсантів з відповідними соціальними, професійними та моральними нормами. Тому навчання повинно сприяти входженню курсантів до соціального середовища, що обумовлено обраною професією, тобто самоідентифікацією як робітника ОВС. Отже, перед викладачами та вихователями вищих закладів освіти МВС України постають завдання забезпечення спадкоємності морального виховання, а також сприяння соціалізації курсантів, формування зрілих фахівців, які характеризуються високим ступенем розвиненості інтелектуально-професійних, морально-

вольових та соціально-культурних якостей особистості, що відображає рівень сформованості їх професійної та моральної культури. При цьому важливо враховувати, що професійна та моральна зрілість фахівця виявляється в узгодженості його соціальних характеристик та поведінки.

Отже, виховання морально-вольових якостей в закладах вищої освіти МВС України має забезпечувати професійну і соціальну адаптацію курсантів, що передбачає формування стійких адекватних реакцій по відношенню до суспільства і його цінностей, до людини й до самого себе.

Розвиток юридичної освіти – одна з необхідних умов побудови демократичного суспільства в нашій країні. Широке співробітництво між державами, участь нашої країни в міжнародних організаціях і проектах, розкриття кримінальних, економічних злочинів, боротьба з тероризмом сьогодні вимагають від правознавця досконалих знань законів, норм права й особливостей національних традицій. Від того, наскільки професійний він у своїх знаннях, багато в чому залежить авторитет нашої держави. У цьому зв'язку поняття «якість фахівця» набуває особливого статусу і диктує нові підвищені вимоги до рівня професійної підготовки юриста. Цілеспрямованість і ефективність її визначається не тільки знаннями загальних гуманітарних, правових, соціально-економічних дисциплін, але і психофізичною готовністю майбутнього фахівця до трудової діяльності.

Н. Коробейніков визначав фізичне виховання, як «органічну частину загального виховання і тому воно характеризується всіма загальними ознаками, що притаманні педагогічному процесу, який спрямований на вирішення певних конкретних завдань» [33, 196].

Головним напрямком фізичного виховання є формування здорової, розумово підготовленої, соціально-активної, морально стійкої, фізично вдосконаленої і підготовленої до майбутньої професії людини.

Отже, основними завданнями фізичного виховання, як визначено в працях Н. Коробейнікова, О. Міхєєва є:

- підвищення функціональних можливостей організму студентів засобами

фізичної культури;

- сприяння всебічному гармонійному розвитку, відмова від шкідливих звичок, покращання розумової і фізичної працездатності;

- формування у курсантів думки про систематичні заняття фізичними вправами з урахуванням особливостей їх майбутньої професії, фізичне самовдосконалення та здоровий спосіб життя;

- отримання курсантами необхідних знань, умінь та навиків у галузі фізичної культури з метою профілактики захворювань, відновлення здоров'я та підвищення професійної працездатності;

- використання засобів фізичної культури в лікувально-профілактичній діяльності;

- оволодіння методами визначення фізичного стану та самоконтролю;

- виховання організаторських навичок, особистої гігієни та загартовування організму;

- уміння складати та виконувати вправи з комплексів ранкової гігієнічної гімнастики;

- виховання патріотичних, морально-вольових і естетичних якостей;

- удосконалення спортивної майстерності курсантів, що займаються обраними видами спорту [33, 202].

Для вирішення поставлених завдань використовуються різноманітні засоби фізичного виховання, головними з яких для курсантів військово-юридичного інституту є гімнастика легка атлетика, спортивні та рухові ігри, плавання, туризм, походи вихідного дня та інші види спорту. Лише засобами фізичної культури фізичне виховання вирішує завдання зміцнення здоров'я, підвищення морально-вольових якостей, розвитку фізичних і духовних сил, підвищення фізичної і розумової працездатності, продовження трудового довголіття і життя людини тощо.

Згідно з функцією впливу фізичного виховання на людину, розрізняють дві її нерозривно пов'язані сторони: фізичну освіту і фізичне вдосконалення організму, які здійснюються за допомогою розвитку фізичних якостей.

Відзначимо, що фізична освіта – це вміння керувати рухами свого тіла і окремими його частинами як у просторі, так і в часі, виділення окремих рухів з поміж багатьох, порівняння їх між собою, керування ними та раціональне їх поєднання з метою найефективнішого використання в умовах життєдіяльності людини [76]. Іншими словами, в основі фізичної освіти лежить засвоєння як теоретичних, так і практичних знань з використанням рухових умінь і навичок у різних умовах життєдіяльності.

Ю. Янсон визначав, що фізичне вдосконалення характеризується станом здоров'я та всебічним розвитком людини, до якого відносяться стан розвитку фізичних якостей та формування рухових умінь і навичок, загальний рівень працездатності, морфофункціональні зміни організму і його окремих систем і органів, засвоєння спеціальної системи знань, виховання вольових якостей тощо. Так, наприклад, під впливом систематичних занять фізичними вправами розвивається швидкість, швидко-силові якості, сила, витривалість, гнучкість, спритність, принциповість, наполегливість тощо; удосконалюється за формою, будовою і функцією тіло людини та його окремі органи і системи. Діапазон можливостей при цьому великий. Однак, слід зазначити, що як розвиток фізичних якостей, так і вдосконалення форми, будови та функції організму обумовлені природними задатками людини, якими наділена вона за спадковістю. А тому вдосконалювати розвиток рухових якостей, будову тіла можна до певних показників [82].

У практиці фізичне виховання дуже часто носить професійно-прикладний характер, тобто спрямоване на певну трудову діяльність. В таких випадках користуються терміном «фізична підготовка». Це відноситься, наприклад, до фізичного виховання пожежника, підводника, космонавта, альпініста тощо.

Для формування фізично здорової та всебічно розвиненої людини виникла система фізичного виховання. Вона включає в себе ідеологічні, наукові, методичні, організаційні, правові, нормативні, контролюючі та інші елементи [5].

Фізичний розвиток – це сукупність ознак, які характеризують

морфофункціональний стан людського організму в даний період життя. Сюди відносяться антропометричні дані, морфофункціональні показники окремих систем і органів людського організму та розвиток рухових якостей [75].

Професійно-прикладна фізична підготовка як складова частина процесу фізичного виховання входить у цикл необхідних дисциплін, вивчення яких гарантує якісну підготовку майбутнього фахівця. Її зміст залежить від специфіки обраної професії і від тих вимог, які ставляться до рівня розвитку психофізичних якостей, професійно-прикладних знань, рухових умінь і навичок.

Сьогодні професійна підготовка майбутніх правників зорієнтована, головним чином, на оволодіння певною сумою теоретичних знань, загальних практичних умінь і навичок, на забезпечення необхідного стану здоров'я. Значно менше уваги приділяється цілеспрямованому формуванню у студентів-правників спеціальних психофізичних якостей.

Професія працівника МВС відноситься до категорії особливих. Її важливість обумовлена соціальною функцією, яка полягає в захисті прав і свобод людини, а також законних інтересів держави. Особливість правничої професії полягає в специфіці її об'єкта. Предметом його діяльності є не матеріальні речі, а безпосередня робота з людьми і категоріями закону. Його трудова діяльність відбувається в умовах тривалого емоційного напруження та ускладнена виникненням проблемних ситуацій, вирішення яких вимагають граничної або близької до неї мобілізації психологічних та фізичних ресурсів організму. У зв'язку з цим – і тими високими вимогами, що пред'явлені до рівня фізичної, емоційної, морально-вольової підготовленості, а також до особливостей нейродинаміки і, насамперед, до сили нервової системи. Особливе значення в цій професії мають такі якості, як витримка, врівноваженість, зібраність, спокій, наполегливість, толерантність, мужність, сміливість і рішучість, рівність у динаміці почуттів, справедливість, принциповість та ін. З цими завданнями якнайкраще може справитися професійно-прикладна фізична підготовка в якості військової направленості.

Практика та наукові дослідження переконують, що формування професійних якостей співробітників МВС найбільш ефективно забезпечується у тих видах навчання і виховання, які найбільшою мірою наближені до складних ситуацій у їх майбутній професійній діяльності [70, 75].

Серед засобів, які доступні для використання з цією метою, особлива роль належить бойовій підготовці. Її ефективність залежить від чіткості визначення змісту, форм і методів організації цього процесу. Дослідження з питань спеціальної підготовки показали, що в навчальних закладах системи МВС питанням особистої професійної безпеки (С. Яворський, Ю. Кузнецов), психологічної підготовки (Н. Силкін [65]), формування морально-бойових якостей (Л. Узун) приділяється велике значення. Підготовка до рукопашного бою є обов'язковою для всього офіцерського і сержантського складу. Різні види єдиноборств традиційно використовуються в педагогічній практиці як спосіб формування прикладних навичок самооборони на тлі екстремальних психофізичних навантажень (А. Медведєв, В. Мікрюков, А. Харлампієв). Наукова робота О. Фігури доводить, що регулярні заняття ситуаційними видами спорту формують у курсантів не тільки бойові навички й уміння, але і виховують у них ще й загальнолюдські цінності, морально-вольові якості і властивості особистості [76].

На жаль, подібна практика в студентів спеціальності «Правознавство» у гуманітарних закладах освіти практично відсутня. Ті ж нечисленні університети, які все-таки готують майбутніх юристів до професійних дій в екстремальних ситуаціях, – скоріше виключення, ніж закономірність.

Вирішуючи конкретні задачі, які стоять перед професійно-прикладною фізичною підготовкою, треба враховувати, що загальна фізична підготовка є основою для подальшого активного формування морально-вольових якостей, спеціальних прикладних фізичних навичок [50].

Вибір засобів загальної фізичної підготовки повинен містити в собі комплекс вправ, спрямованих на розвиток і удосконалювання загальної витривалості, силових параметрів усіх груп м'язів, гнучкості, швидкості і

спритності. Особливу увагу на заняттях фізичного виховання варто приділити спеціальним вправам, що поліпшують вестибулярну стійкість (гімнастичні й акробатичні вправи).

М. Шабето визначив, що для правознавців бойова підготовка займає особливе місце в системі фізичного виховання. В її задачі входить формування у студентів морально-вольових, соціальних властивостей особистості, озброєння їх життєво важливими практичними навичками самооборони, знаннями психології і тактики самозахисту [77].

Отже, основними завданнями кафедри спеціальної фізичної підготовки вищого навчального закладу системи МВС України на сьогодні є:

- навчання курсантів прийомам рукопашного бою;
- загартування курсантів, стимулювання їхнього фізичного розвинення для виконання ними службових обов'язків, пов'язаних із великим фізичним навантаженням;
- виховання у курсантів психологічної стійкості під час виконання ними службових обов'язків, заходів впливу і примусу;
- зміцнення здоров'я курсантів, виховання у них бажання постійно вдосконалювати свій спортивний рівень, вести здоровий спосіб життя.

Умови професійної діяльності співпрацівників органів внутрішніх справ вимагають цілеспрямованої постійної професійно-прикладної підготовленості. Їх робота пов'язана із свідомим фізичним навантаженням, необхідністю досконалого володіння спеціальними рухами.

Постійну увагу треба приділяти виконанню вимог комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації», затвердженої Указом Президента України, а також відповідних відомчих нормативно-правових актів, що спрямовані та регламентують проведення фізичної підготовки курсантів, розвиток фізичної культури та спорту, пропаганду здорового способу життя.

Усе це склало основу розробленої нами технології виховання вольових якостей курсантів на заняттях фізичною культурою. Вона передбачає узгодженість процесу виховання вольових якостей з формуванням рухових

навичок і розвитком фізичних здібностей, що забезпечується використанням відповідних педагогічних засобів і методичних прийомів.

Для складення й розробки методики виховання в курсантів окремих вольових якостей і їх груп у процесі занять фізичною культурою ми враховували досвід Т. Атаєвої, К. Бабаяна, Г. Гагаєвої, Є. Ільїна, А. Пуні, А. Романова, Б. Смирнова, В. Темпераментової, Т. Шульги. Згідно їх положенням для формування в курсантів вольових якостей першої групи, зокрема наполегливості, необхідно забезпечувати: конкретизацію завдань і усвідомлення курсантами значущості поставленої мети у процесі фізичної підготовки; проведення обов'язкового контролю за виконанням поставлених завдань з боку викладача; поступове ускладнення вправ і умов їх виконання.

У процесі формування у курсантів наполегливості на експериментальних уроках фізичної культури використовувались переважно вправи на витривалість і на подолання втоми.

Основним засобом виховання в курсантів витримки і самовладання у процесі занять фізичною культурою були фізичні вправи різної складності та спрямованості, а також ускладнені умови їх виконання. В процесі моделювання виховних ситуацій особливе значення надавалось труднощам, які виникають несподівано, і заздалегідь продуманим і запланованим викладачем умовам, що перестають бути важкими, втрачають значення для виховання в курсантів вольових якостей.

2.2. Методи і засоби навчання на заняттях з фізичного виховання в юридичних освітніх закладах

Аналіз нових розробок з фізичного виховання молоді (В. Петров, Р. Петров, Ю. Коджаспіров, Г. Легостаєв та ін.) показує, що вони спираються на педагогічні технології і на теоретичні положення програмованого навчання, пов'язані також з розвантаженням емоційної сфери вихованців – релаксації. Це

підтверджує доцільність застосування передових здобутків педагогічної науки у фізичному вихованні курсантів.

Так, особлива цінність педагогічної технології програмованого навчання, педагогічної технології Г. Лозанова (релаксаційна технологія) [6, 106-107] є передусім у їх принципах, які мають відповідники у сучасному процесі фізичного виховання студентів.

З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова зазначали, що педагогічні технології, які в традиційній педагогіці ще називаються активними методами навчання (проблемне, програмоване, адаптивне, модульне, сугестивне), актуальні і для фізичного виховання студентів за дидактичними принципами, які в них закладені [53].

Фізичне виховання студентів вищих юридичних навчальних закладів спирається на основні принципи системи фізичного виховання: всебічний гармонійний розвиток особистості, принцип зв'язку фізичного виховання є основою у здійсненні фізичного виховання молоді. Згідно з цими принципами фізичне виховання курсантів може містити найбільш доцільні методи виховання, організації навчально-виховної роботи з фізичного виховання, навчання та розвитку рухових здібностей. Основною вимогою до педагогічних технологій, задіяних у фізичному вихованні, є те, щоб вони не суперечили основним принципам системи фізичного виховання в загальному її розумінні.

П. Підкасистий зазначає, що розвитком ідей програмованого навчання, явилася педагогічна технологія, такий погляд на процес навчання, згідно якого навчання повинно бути максимально керованим процесом, у відмінності від традиційного навчання з не суворо визначеною направленою дією на студента [57, 179].

На заняттях з фізичного виховання зі студентами, як визначав В. Мікрюков, досить високу ефективність можуть мати вправи з різних видів єдиноборств, застосовані відповідно педагогічної технології програмованого навчання. Вправи, запозичені з єдиноборств та використані на цих заняттях, можуть сприяти різнобічному розвитку особистості студентів, виховуючи в

них вольові якості та підтверджують необхідність застосування технології програмованого навчання [47].

Так Р. Петров, болгарський спеціаліст зі спортивної боротьби, висловлює свою думку про те, що для правильного проведення навчально-виховного процесу необхідно з логіко-алгоритмічних позицій скласти алгоритми навчання [48].

Особливо ефективними, на нашу думку, є методи моделювання, програмування та проблемного навчання. Автор також зазначає, що творчий характер рішень, які приймаються тими, хто займається єдиноборствами, викликаний нестереотипністю проблемних ситуацій у боротьбі. Попередньо відпрацьовані алгоритми дій борця при проведенні сутички недостатні і це підвищує роль евристичного компонента в структурі рішень. Алгоритмічна та евристична діяльність взаємопов'язані та взаємозалежні. Тому розкриття алгоритмів тактико-технічних комбінацій і комплексів є евристичною функцією, а їх модельоване засвоєння та адекватна реалізація є одночасно алгоритмічною та евристичною діяльністю [48, 47-48].

Структура форм, методів та засобів фізичного виховання за методиками єдиноборств є досить різноманітною й унікальною за характером впливу на виховний процес та фізичну підготовку студентської молоді. У практичній роботі організаційні форми виховання реалізуються через виховні методи та прийоми, які в кінцевому підсумку забезпечують успіх виховання. Ці форми можуть бути використані на заняттях з метою максимальної реалізації потенційних можливостей, які містяться у засобах та методах фізичного виховання курсантів [47].

На заняттях з фізичного виховання завдання можуть ставитися так, щоб процес їх виконання здійснювався згідно з принципами технології програмованого навчання. Тоді курсанти зможуть виконувати завдання за алгоритмізованою програмою, визначеною викладачем з фізичного виховання. Необхідною умовою переходу до вивчення нового матеріалу є оволодіння навчальним матеріалом з визначеної теми, зокрема, засвоєння теоретичних

знань, набуття вмінь та навичок із запланованого розділу програми з фізичного виховання. Ступінь оволодіння матеріалом викладач може оцінювати за відповідними критеріями: вільне володіння інформацією з теми, вміння застосовувати нові знання та навички за дещо змінених умов. Виконання програми має здійснюватися покроковим вирішенням невисокої складності завдань з фізичного виховання, особливо на початку вивчення нового матеріалу. За умови повільного зростання складності завдань досягається виконання запланованих результатів більшістю курсантів [51, с. 224].

Необхідність застосування педагогічної технології програмованого навчання на заняттях з фізичного виховання визначається також спорідненістю принципу покрокового виконання програми з головним принципом зростання тренуваності. Принцип передбачає адаптацію організму людини до навантажень, які поступово зростають. Адже виконання фізичних вправ – це завжди перехід організму на новий, вищий рівень функціонування. Завдяки дії фізичних вправ відбуваються фізіологічні зрушення і залишаються у вигляді післядії – специфічного ефекту. Сумація таких ефектів приводить до адаптаційних перебудов – збільшення функціональних можливостей організму людини. Істотне покращення моторики, як відомо, можливе лише за умови застосування щораз більших фізичних навантажень або, іншими словами, за умови виконання фізичних вправ.

У 70-х роках ХХ сторіччя своєрідну технологію навчання на основі загальної релаксації вихованців (від лат. *relaxatio* – зменшення напруги, ослаблення) запропонував болгарський вчений, лікар-психіатр Г. Лозанов. Його технологія дуже гуманна. Вона базується на наступних п'яти принципах: ніякого зубріння; навчальний процес без стомлення; в основі навчання лежить інтерес, мотивація; навчати скріпленими одиницями (блоками); можливість комплексно вирішувати завдання [6, 102].

Лозановська технологія навчання ґрунтується на використанні двох закономірностей людської пам'яті. Перша: запам'ятовується все, що попадає до людської свідомості: люди, слова, події, але в активному стані залишається

тільки те, що важливо людині, цікаво або потрібно, що її хвилює або пов'язане з певними переживаннями. Друга закономірність пов'язана зі своєрідним механізмом, що нагадує ворота: цікаво – ворота відчинені, дуже цікаво – ворота широко розкриті, не цікаво – закриті. Система Г. Лозанова використовує збудження першої сигнальної системи, емоційний чинник на тлі загальної релаксації вихованців [6].

Педагогічна технологія, розроблена Г. Лозановим, у сучасний період набула ще більшої актуальності, пов'язаної з незадовільним станом здоров'я молоді та гуманізацією технології навчання. Тому її принципи актуальні щодо здійснення фізичного виховання молоді у сучасний період. Стан релаксації, який полегшує процес сприймання нового та навчання за Г. Лозановим, дуже важливий у підвищенні ефективності системи фізичного виховання.

Положення технології навчання Г. Лозанова на засадах загальної релаксації (розслаблення) можуть використовуватися у процесі фізичного виховання не тільки з огляду на природу вищої нервової діяльності людини щодо запам'ятовування цікавої інформації, а й з тих позицій, що фізичне, тілесне напруження не дає змоги результативно виконувати рухи [6, 109-110].

Так, щоб виконати рух, людина повинна спочатку розслабити напружені м'язи. Тому зайва напруга заважає виконувати фізичні вправи і спричинює втрати часу на виконання задуманого руху. Це, звичайно, не означає, що розслаблення має бути максимальним, але підтверджує, що студенти повинні утримувати оптимальний рівень напруги в тілі (м'язовий тонус). Досягається це вимогами викладачів до правильної постави, техніки виконання вправ, раціонального дозування величини навантаження [6].

Отже, можна зробити висновок, що на сучасному етапі необхідний системний та науково обґрунтований підхід до здійснення процесу фізичного виховання студентської молоді. Це дозволяє більш повно виконувати поставлені завдання як на окремому занятті, так і завдання перспективного планування з урахуванням особистісних якостей вихованців, ефективно здійснювати підготовку майбутнього працівника МВС та виховувати у

курсанта вольових якостей.

М. Фіцула визначав, що в педагогіці під методами розуміють способи взаємної діяльності викладача і слухача спрямованої на вирішення навчально-виховних завдань [74].

Методичні прийоми, на думку автора, це шляхи реалізації методів у конкретних випадках і умовах процесу фізичного виховання. Педагог повинен досконало володіти всіма методами фізичного виховання. Діапазон застосування методу залежить від запасу методичних прийомів. Творчістю викладачів створюються щораз нові прийоми, тому їх багато, і вони не підлягають суворому обліку. Обсяг методичних прийомів, які знаходяться в арсеналі вихователя, значною мірою, визначає його професіоналізм і ефективність викладання [74].

Спеціально упорядкована сукупність методів, методичних прийомів, засобів та форм навчання утворює методіку. У процесі фізичного виховання формуються методіки навчання конкретних рухових дій; методіки навчання певних видів рухових дій; методіки фізичного виховання осіб певного віку, стану здоров'я тощо.

У процесі фізичного виховання використовують три групи методів: практичні методи, методи використання слова та методи демонстрації. Особливе значення у фізичному вихованні мають практичні методи.

Курсант може оволодіти знаннями і довільними руховими діями, досягти вдосконалення функцій організму і рухових здібностей лише за умови повторення за певною системою предмету навчання та інших дій як засобів розвитку фізичних якостей і функцій організму. Ця вимога реалізується шляхом відповідної організації вправ. При цьому регулюють ступінь інтенсивності дії, що повторюється, обсяг роботи, тривалість і характер відпочинку між повтореннями, умови виконання вправи [48].

Визначаючи оптимальну інтенсивність виконання вправи, спрямованої на оволодіння спортивною технікою або удосконалення фізичних якостей, необхідно керувались даними досліджень, проведеними фахівцями з різних

видів спорту, які свідчать, що найкращих результатів у навчанні можна досягнути, якщо інтенсивність вправ змінюється. При цьому варіювати її слід протягом року, серії занять, тижня, одного заняття і навіть при виконанні одного рухового завдання.

Цього можна досягнути за рахунок зміни швидкості руху, маси приладів, свідомої зміни рівня застосування зусиль, опору суперника, використання тренажерів, нахиленої доріжки під час бігу, зміни висоти приладів у гімнастиці, висоти перешкод у легкій атлетиці та ін. Техніка вважається засвоєною лише тоді, коли курсант здатний зберегти правильність руху у великій кількості повторень, варіюючи інтенсивність виконання від дуже низької до гранично високої.

Варіювання необхідне тому, що внаслідок багаторазових повторень умовно-рефлекторні зв'язки утворюються не тільки стосовно структури рухової дії, що вивчається, але і стосовно зусиль, що проявляються при цьому.

Щодо кількості повторень вправи на одному занятті, то аналіз результатів досліджень дав змогу прийти до висновку, що вона повинна бути сумарно великою. При цьому, чим складніша спортивна техніка за координацією та вимогами до організму і чим більшої досконалості прагне досягти студент в її оволодінні, тим більша кількість повторень необхідна [81].

Виконання великої кількості повторень – це не тільки запорука оволодіння руховою дією, але і шлях до зміцнення здоров'я, розвитку рухових якостей, засіб ліквідації наслідків травм, підготовка організму до роботи з великою інтенсивністю. До проникнення науки в обґрунтування питань методики фізичного виховання, необхідність великої кількості повторень при навчанні відкидалась [82].

Тривалість виконання вправ, спрямованих на розвиток фізичних якостей, визначають на основі реакції організму на навантаження, що детально буде розглянуто у відповідному розділі.

Словесний метод і методи демонстрації використовуються при безпосередньому засвоєнні рухів і при створенні передумов їх виконання.ди

вправління можна з певною умовністю поділити на три групи: методи навчання рухових дій, методи вдосконалення рухових дій та функціональних можливостей організму і методи тренування (розвитку рухових якостей). В теорії і практиці фізичного виховання розрізняють два підходи до навчання вправ: загалом, або по частинах з наступним об'єднанням частин у цілісну рухову дію. Звідси походять два методи навчання: метод навчання вправ загалом і метод навчання вправ по частинах.

Метод навчання вправ загалом застосовується на всіх етапах і передбачає їх багаторазове повторення в тому вигляді, в якому вони є предметом (кінцевою метою) навчання. На початковому етапі навчання він може використовуватись, якщо курсанти мають високий рівень підготовленості, а вправа, яка вивчається, порівняно проста.

Позитивною рисою даного методу є те, що цілісне навчання сприяє формуванню міцних умовно-рефлекторних зв'язків одночасно на всі рухи рухової дії. Недоліком – те, що учень одночасно повинен вирішувати багато рухових завдань, а, отже, зосереджувати увагу на всіх деталях техніки. Враховуючи цю обставину, на тлі цілісного виконання вправ кожен раз варто зосереджувати увагу студентів на окремих рухах, використовувати імітацію рухової дії, полегшувати умови виконання вправи, застосовувати і деомоторне тренування.

Ю. Янсон визначав, що при цілісному розучуванні вправи знижують ступінь зусиль, щоб курсант міг зберегти структуру руху і контроль за ним. Але як тільки техніка починає набувати стійкості щодо кінематичних, динамічних і ритмічних параметрів, необхідно варіювати зусилля, підвищувати їх контрастність. Цього можна досягнути за рахунок зміни швидкості виконання вправи, маси приладів, свідомої зміни ступеня докладених зусиль, опору партнера, висоти перешкод та приладів тощо [82].

Метод навчання вправ по частинах полягає в тому, що складну рухову дію спочатку розділяють на частини, вивчають окремі рухи, а потім об'єднують їх. Це на початковому етапі полегшує оволодіння цілісною дією. При цьому

вправу рекомендують ділити на такі найбільші частини (одиниці), які доступні курсантам для засвоєння, враховуючи їх підготовленість.

Позитивною рисою даного методу є те, що таке навчання дозволяє послідовно концентрувати увагу учнів на окремих рухах. Зменшуючи число рухових завдань, які необхідно вирішувати учневі одномоментно, ми скорочуємо час навчання, робимо процес навчання на кожному занятті конкретнішими, а значить і мотивованим, бо успіхи курсантів підвищують їх інтерес до занять.

Негативною рисою є те, що при розучуванні частин формуються окремі рефлекторні зв'язки на певні рухи. Тому слід пам'ятати, що перехід від методу розучування по частинах до цілісного засвоєння дії повинен бути своєчасним, тому що запізнення зі встановленням зв'язків між окремо вивченими рухами може бути дуже складним завданням при їх об'єднанні в цілісну рухову дію.

Підвідні вправи за своєю структурою повинні відповідати руховій дії загалом, або її окремим рухам. Вони сприяють нагромадженню таких простіших умовно-рефлекторних зв'язків, які пізніше, в силу певної однорідності і спільності з основною вправою, можуть допомогти в засвоєнні цілісного рухового акту.

Підвідні вправи повинні мати закінчену форму і бути доступні учням. Багатство і різноманітність підвідних вправ збагачує руховий досвід, робить заняття цікавішими, а процес навчання – ефективнішим. Проте, використання підвідних вправ – це не самоціль і тому має бути суворо індивідуалізоване. Кожному курсанту, залежно від успішності засвоєння рухової дії, що вивчається, потрібні свої підвідні вправи, що сприяють прискоренню досягнення поставленого завдання у навчанні.

Таким чином, у другому розділі визначені ефективні методики оцінювання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту, проведено вивчення особливостей взаємозв'язку вольових і фізичних якостей, теоретично обґрунтовані педагогічні засоби і методика формування вольових якостей курсантів в процесі фізичного виховання. Огляд вивчених методик

дозволяє нам провести подальшу роботу з практичною частиною дослідження.

Ми визначили, що для вдалого формування вольових якостей у курсанта потрібно використовувати найефективніші методики їх виховання. Це також, дозволило розробити власну методику оцінювання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту, що значно полегшує процес виховання та розвитку вольових якостей особистості майбутнього правоохоронця.

Виховання вольових якостей курсанта юридичного вищого навчального закладу є тривалим та систематизованим процесом, але завдання педагога полегшуються, якщо формування волі здійснюється в процесі занять фізичною культурою. Також це позитивно впливає на загальний фізичний, емоційний та психологічний стан курсанта.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВО-ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ. В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Методика проведення експериментального дослідження

В дослідженні брали участь курсанти II курсу Військово-юридичного інституту національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Експериментальні групи склали курсанти в загальній кількості 53 осіб (26 та 27 осіб відповідно). Контрольні групи – в кількості 25 осіб та 27 осіб. Загальна кількість – 52 курсанта.

У процесі розробки методики виховання вольових якостей курсантів ми враховували думку фахівців (С. Бубка, В. Платонов, А. Пуні та ін.) про те, що в кожної людини вольові якості є єдиною цілісною системою, але заняття різними видами фізичних вправ сприяють формуванню чітко визначених вольових якостей і специфічного їх поєднання (структури). Експериментальна методика фізичної підготовки курсантів військово-юридичного інституту в собі до 50% тренувальних засобів, спрямованих на акцентований розвиток швидкості та швидкісно-силових якостей. Решта 50% від загального обсягу всіх вправ були спрямовані на розвиток інших фізичних здібностей.

Були розроблені комплекси фізичних вправ і методичні прийоми, які сприяють формуванню вольових якостей курсантів у процесі переважного розвитку швидкісних і швидкісно-силових здібностей. Забезпечення систематичного підвищення труднощів у процесі виконання фізичних вправ здійснювалося шляхом їх підбору, поступового ускладнення умов виконання, збільшення інтенсивності й обсягу фізичного навантаження.

У процесі формування в курсантів рухових навичок на заняттях фізичною культурою також використовувались методичні прийоми, які сприяли

вихованню вольових якостей. Вони передбачали дотримання таких вимог: заняття починати з простих і доступних вправ, поступово підвищуючи їхню складність; виконувати складні вправи в полегшених умовах і частинами; спочатку освоювати підвідні вправи, які підвищують упевненість курсантів у своїх силах і можливостях; забезпечувати належну страховку під час виконання складних вправ; використовувати диференційований підхід у процесі оцінювання навчальної діяльності курсантів.

На експериментальних заняттях дотримувалися таких педагогічних умов, які забезпечували: систематичне й поступове підвищення об'єктивних і суб'єктивних труднощів у процесі фізичної підготовки; формування в курсантів упевненості у власних силах; усвідомлення ними значущості поставленої мети; формування свідомого прагнення до самовдосконалення; своєчасну й об'єктивну оцінку результатів занять фізичною культурою; формування здатності до самоконтролю і самооцінки при виконанні фізичних вправ.

При розробці методики виховання в курсантів окремих вольових якостей і їх груп у процесі занять фізичною культурою ми опиралися на роботи Т. Атаєва, К. Бабаяна, Г. Гагаєвої, Є. Ільїна, А. Пуні, А. Романова, Б. Смирнова, В. Темпераментової, Т. Шульги. Згідно цієї методики для формування в курсантів вольових якостей першої групи, зокрема наполегливості, необхідно забезпечувати: конкретизацію завдань і усвідомлення ними значущості поставленої мети у процесі фізичної підготовки; проведення обов'язкового контролю за виконанням поставлених завдань з боку викладача; поступове ускладнення вправ і умов їх виконання.

У процесі формування в курсантів наполегливості на експериментальних заняттях з фізичної культури використовувались переважно вправи на витривалість і на подолання втоми.

Основним засобом виховання в курсантів витримки і самовладання у процесі занять фізичною культурою були фізичні вправи різної складності та спрямованості, а також ускладнені умови їх виконання. В процесі моделювання

виховних ситуацій особливе значення надавалось труднощам, які виникають несподівано, і заздалегідь продуманим і запланованим учителем факторам, що впливають на поведінку курсантів. Такі прийоми, як підтверджують результати дослідження, доцільно використовувати після певної інтелектуальної, емоційної та фізичної підготовки курсантів.

З метою переважного формування у курсантів військово-юридичного інституту вольових якостей другої групи (сміливості, рішучості, ініціативності) моделювались виховні ситуації, які потребують швидкого і самостійного прийняття рішень.

Різноманітність виховних ситуацій забезпечувалась у цьому випадку підбором фізичних вправ, пов'язаних із ризиком та індивідуальними завданнями, які ще більше ускладнювали виконання вправ за умов досягнення оптимального результату. Серед фізичних вправ, пов'язаних із ризиком, нами використовувались найрізноманітніші стрибки через штучні та природні перешкоди, пробігання колодою, акробатичні вправи, боротьба за верхні м'ячі з рівними суперниками у спортивних іграх тощо. Виховні ситуації передбачали досягнення максимального результату з бігу на короткі дистанції, у стрибках, метаннях, плаванні тощо. На заняттях з фізичної культури такі завдання ставились у процесі виконання контрольних нормативів. Основним засобом розвитку рішучості були тренування з багаторазовим повторенням ситуацій, в яких курсанти самостійно приймали рішення.

Основною умовою виховання ініціативності є створення ситуацій, з яких курсантам треба знаходити вихід власними зусиллями. За такого підходу, як підтверджують результати дослідження, необхідно ставити перед курсантами доступні за складністю завдання, які слід розглядати як своєрідні перешкоди, що створюють об'єктивні і суб'єктивні труднощі. Завдання, що перестають бути важкими, втрачають значення для виховання в курсантів вольових якостей.

Експериментальна перевірка педагогічних засобів і методики виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту проводилася в

процесі семестрового формувального етапу експерименту.

В контрольних групах заняття з фізичної культури проводилися за загальноприйнятою методикою, а в експериментальних – з урахуванням розробленої технології виховання вольових якостей. Заняття проводилися в кількості 18 годин на місяць.

У процесі проведення формувального етапу експерименту значна увага приділялася отриманню курсантами системи знань з фізичної культури і спорту. При цьому особливе значення надавалося чіткій постановці мети виховання і конкретизації завдань на найближчу та віддалену перспективу. Враховувалося, що реальність досягнення поставленої мети створює для курсантів перспективу, яка надає мотивам особливо сильного спонукального характеру. У зв'язку з цим на заняттях з фізичної культури передбачалося планування доступних, але постійно зростаючих за складністю завдань.

У ході експериментальних занять викладач звертав увагу на необхідність розвитку фізичних якостей, кожного разу намагався досягти свідомого засвоєння курсантами методичних знань щодо організації і проведення самостійних занять. Особливе значення надавалося вихованню в курсантів експериментальних груп потреби фізичного вдосконалення і досягнення високого рівня фізичної підготовленості, що створювало само по собі ситуацію успіху. Передбачалося й формування в курсантів здатності використання мотиваційних прийомів: самостимулювання і самопримусу.

Моделювання виховних ситуацій здійснювалося за схемою:

- 1) постановка завдань щодо формування конкретних вольових якостей;
- 2) вибір адекватних педагогічних засобів та методичних прийомів, спрямованих на формування вольових якостей в процесі виконання конкретних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей курсантів;
- 3) вибір завдань, спрямованих на самооцінку, самоконтроль і самообілізацію курсантів при виконанні заданих фізичних вправ;
- 4) поточна корекція дій курсантів у процесі виконання фізичних вправ та індивідуальних завдань; підбиття підсумків за результатами виконання завдань.

Фізична підготовка особового складу органів внутрішніх справ України – це педагогічно спрямований процес забезпечення спеціалізованої фізичної підготовленості до професійної діяльності зі специфічними професійними характеристиками.

Спеціальна фізична підготовка як складова частина професійної підготовки сприяє досягненню об'єктивної готовності працівника органів внутрішніх справ до ефективних професійних дій з мінімальним ризиком для власного життя та здоров'я

Виконання загальних та спеціальних завдань із фізичної підготовки досягається в процесі проведення навчальних занять, самостійних занять під керівництвом викладачів, фізичних вправ у режимі дня, навчально-тренувальних занять у спортивних секціях, масових оздоровчих, фізкультурних та спортивних заходах.

Практичні заняття – основний вид занять зі спеціальної фізичної підготовки. Грунтуючись на загальних та спеціальних завданнях підготовки фахівців у навчальних закладах освіти МВС України, практичні заняття, як форма фізичного вдосконалення, повинні бути спрямовані головним чином на засвоєння й удосконалення технічних прийомів та дій відповідно до вимог навчальної програми й урахування індивідуальних особливостей. Головна мета цих занять – досягти високої стабільності й раціональної варіативності, підвищити надійність і результативність дій у типових та екстремальних умовах, пристосувати технічні прийоми та дії до індивідуальних особливостей.

Практичні заняття проводяться як у спортивних залах, обладнаних інвентарем так і на відкритих спортивних майданчиках, смузі перешкод, а також в умовах, що моделюють типові та екстремальні ситуації оперативно-службової діяльності працівників органів внутрішніх справ.

У системі фізичної підготовки особлива увага приділяється комплексним заняттям, у які входять вправи, прийоми та інші дії з різних тем практичного розділу. Конкретні варіанти комплексних вправ визначає викладач, згідно з періодами та завданнями навчання та рівнем фізичної підготовки осіб, що

навчаються.

Заняття зі спеціальної фізичної підготовки проводяться в спортивному чи форменому одязі, залежно від теми занять, місця їх проведення та погодних умов.

Навчальний процес зі спеціальної фізичної підготовки здійснюється у відповідності до основних положень теорії та методики фізичного виховання, а планування й організація занять повинні забезпечувати реалізацію основних принципів спортивного тренування: єдності загальної та спеціальної фізичної підготовки, безперервності та регулярності навчально-тренувального процесу, поступового збільшення фізичного навантаження.

Отже, експериментальна програма містила в собі до 50% тренувальних засобів, спрямованих на акцентований розвиток в курсантів швидкості та швидкісно-силових якостей. Решта 50% від загального обсягу всіх вправ були спрямовані на розвиток інших фізичних здібностей. Були розроблені комплекси фізичних вправ та методичні прийоми, які сприяють формуванню в курсантів вольових якостей у процесі переважного розвитку швидкісних і швидкісно-силових здібностей.

Забезпечення систематичного підвищення об'єктивних і суб'єктивних труднощів у процесі виконання фізичних вправ здійснювалося шляхом підбору цих вправ, поступового ускладнення умов їх виконання, збільшення інтенсивності й обсягу фізичного навантаження. При цьому використовувались такі методичні прийоми:

- розпочинати заняття з простих і доступних вправ, поступово підвищуючи їхню складність;
- виконувати складні вправи в полегшених умовах і частинами; спочатку освоювати підвідні вправи, які підвищують упевненість курсантів у своїх силах і можливостях;
- забезпечувати належну страховку в процесі виконання складних фізичних вправ;
- застосовувати диференційований підхід до оцінювання навчальної

діяльності курсантів.

Впровадження в експериментальній групі цих педагогічних засобів і методичних прийомів допомогло знайти оптимальні шляхи формування в курсантів вольових якостей у процесі занять фізичною культурою.

3.2. Аналіз результатів дослідження

Експериментальне дослідження містило констатувальний та формувальний етапи. На констатувальному етапі нами було визначено середні бали показників вольових якостей курсантів першої та другої груп. Вимірювання показників було зроблено фахівцями психологічної служби даного вищого навчального закладу. Нами було тільки обчислено середні показники для експериментальних та контрольних груп за формулою:

$$\bar{X} = \frac{\sum X_i}{N} \quad (1)$$

де X_i – значення балів i -го опитуваного;

N – кількість опитуваних.

Для експериментальних груп кількість опитаних склала 53 курсанта, для контрольних груп – 52 курсанта.

До першої групи вольових якостей нами віднесено наполегливість, витримку і самовладання. Аналіз результатів дослідження сформованості в курсантів вольових якостей першої групи в експериментальних групах (ЕГ) відображено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Результати сформованості в курсантів вольових якостей першої групи в ЕГ

Вольові якості	Констатувальний етап (бали)	Формувальний етап (бали)
Наполегливість	3,70	4,75
Витримка	4,00	4,50
Самовладання	3,33	4,68

Так, показник наполегливості підвищився на 1,05 бала, показник витримки – на 0,5 бали, а показник самовладання підвищився на 1,35 бала.

Аналіз результатів дослідження сформованості в курсантів вольових якостей першої групи в контрольних групах (КГ) відображено в таблиці 3.2.

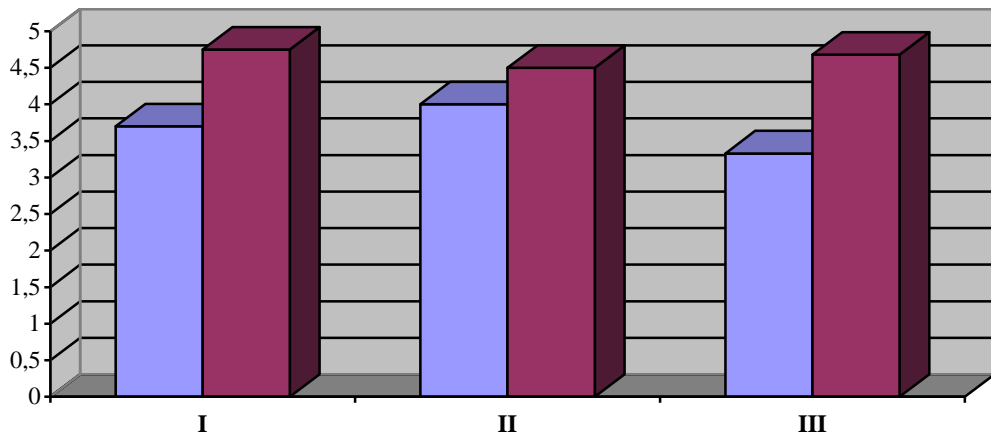
Таблиця 3.2

Результати сформованості в курсантів вольових якостей першої групи в КГ

Вольові якості	Констатувальний етап (бали)	Формувальний етап (бали)
Наполегливість	3,70	3,88
Витримка	3,91	3,82
Самовладання	3,28	3,43

Отже, спостерігаємо, що в ЕГ показники формувального етапу експерименту значно вищі за показники констатувального етапу. В КГ показники, що були отримані на формувальному етапі дещо замало відрізняються від показників, що були отримані на констатувальному етапі.

Динаміка показників сформованості в курсантів вольових якостей першої групи в ЕГ за період формувального експерименту показана на рис. 3.1.

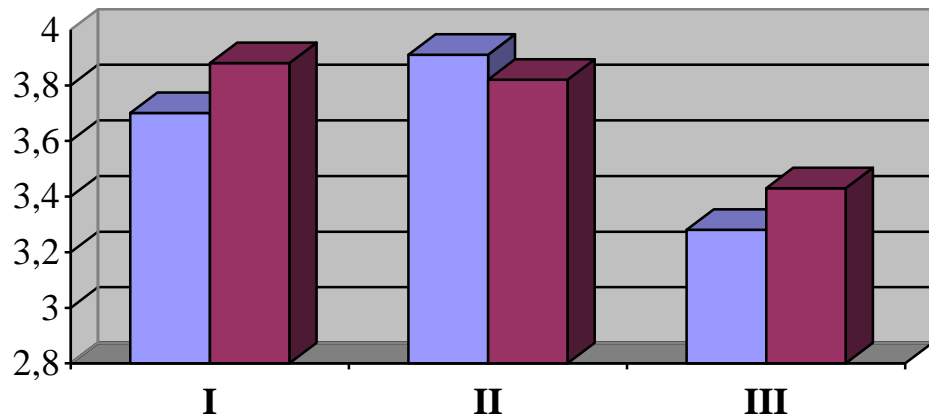

Позначення: I – динаміка визначення наполегливості;
 II – динаміка визначення витримки;
 III – динаміка визначення самовладання.

Рис. 3.1. Показники сформованості вольових якостей першої групи в курсантів експериментальних груп

Динаміка показників сформованості в курсантів вольових якостей першої

групи в контрольних групах за період формувального експерименту показана на рис. 3.2.

Позначення: I – динаміка визначення наполегливості;
 II – динаміка визначення витримки;
 III – динаміка визначення самовладання

Рис. 3.2. Показники сформованості вольових якостей першої групи в курсантів контрольних груп

До другої групи вольових якостей нами віднесено сміливість, рішучість, ініціативність.

Аналіз результатів дослідження сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в експериментальних групах відображено в таблиці 3.3.

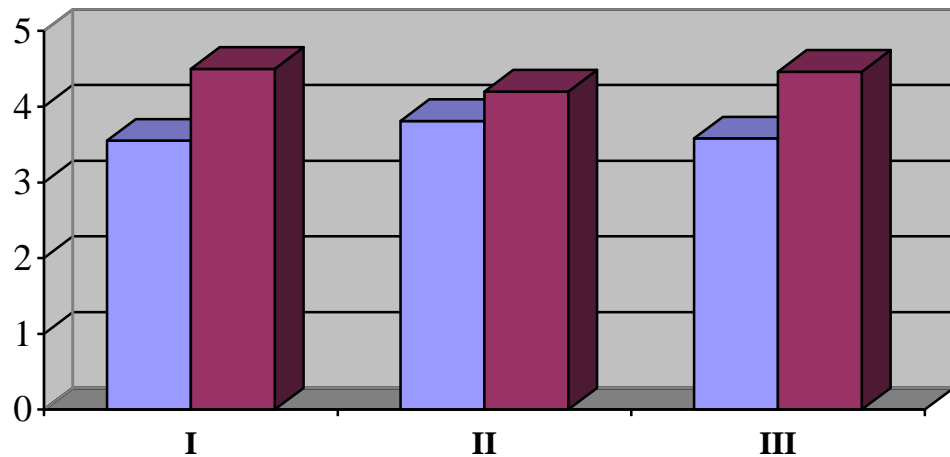
Таблиця 3.3

Результати сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в ЕГ

Вольові якості	Констатувальний етап (бали)	Формувальний етап (бали)
Сміливість	3,50	4,50
Рішучість	3,80	4,20
Ініціативність	3,63	4,46

Визначено, що показник сміливості підвищився на 1 бал, показник рішучості на 0,40 бали, а показник ініціативності на 0,83 бали.

Динаміка показників сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в експериментальних групах за період формувального експерименту показана на рис. 3.3.

Позначення: I – динаміка визначення сміливості;
 II– динаміка визначення рішучості;
 III– динаміка визначення ініціативності.

Рис. 3.3. Показники сформованості вольових якостей другої групи в курсантів експериментальних груп

Аналіз результатів дослідження сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в контрольних групах відображено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

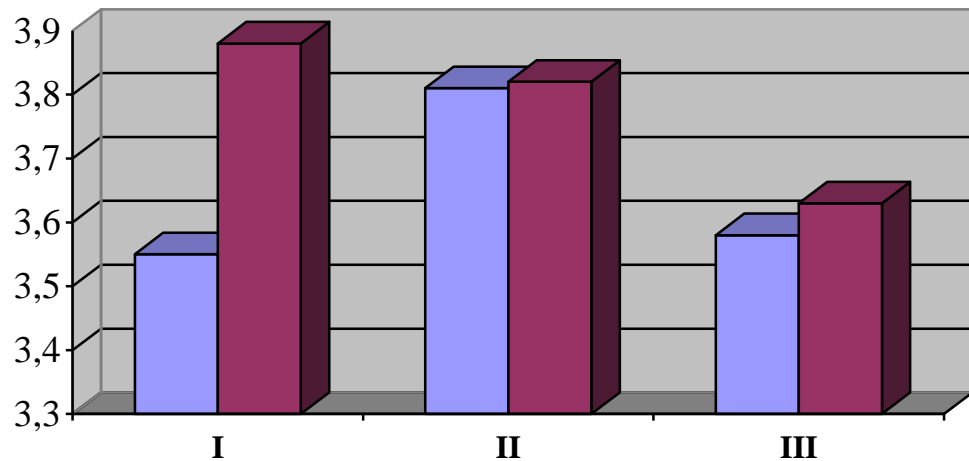
Результати сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в КГ

Вольові якості	Констатувальний етап (бали)	Формувальний етап(бали)
Сміливість	3,55	3,88
Рішучість	3,81	3,82
Ініціативність	3,58	3,63

В курсантів же контрольної групи досліджувані показники майже не змінилися.

Динаміка показників сформованості в курсантів вольових якостей другої групи в контрольних групах за період формувального експерименту показана на рис. 3.4.

Таким чином, в експериментальній групі спостерігається значний приріст усіх показників, що свідчить про ефективність розроблених рекомендацій з виховання вольових якостей курсантів у процесі занять фізичною культурою.

Позначення: I – динаміка визначення сміливості;
 II – динаміка визначення рішучості;
 III – динаміка визначення ініціативності.

Рис. 3.4. Показники сформованості вольових якостей другої групи в курсантів контрольних груп

Методом спостереження за курсантами на заняттях з фізичної культури на II курсі нами визначено, що показники рухової підготовленості поліпилися як в експериментальних, так і в контрольних групах. Однак більш значний приріст за всіма показниками виявився в курсантів експериментальних груп. Якщо до початку експерименту (на констатувальному етапі) в курсантів експериментальних та контрольних груп усі показники були практично на одному рівні (середній показник як в ЕГ, так і в КГ дорівнював 3,67 бали), то після експерименту ці показники стали істотно розрізнятися: в ЕГ бали підвищилися до 4,24, а в КГ підвищилися до 4,18.

Більший приріст показників рухової підготовленості курсантів експериментальних груп пояснюється, на наш погляд, активнішим і свідомішим їх ставленням до занять фізичною культурою та педагогічними умовами і виховними ситуаціями, що були створені в процесі експерименту.

Таким чином, істотне поліпшення показників сформованості вольових якостей курсантів супроводжувалося помітним приростом результатів їхньої фізичної підготовленості.

Результати педагогічного експерименту в цілому підтвердили робочу

гіпотезу й засвідчили високу ефективність експериментальної методики виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою.

3.3. Рекомендації з виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою

Виховну діяльність викладач здійснює передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у позалекційний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість свого виховного впливу на курсантів і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську роботу, керівника клубів, роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, а й на власному прикладі.

Враховуючи умови роботи навчального закладу системи МВС України, основними напрямками виховної роботи педагога з курсантами є:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, народу.
- утвердження принципів загальнолюдської моралі.
- формування творчої працелюбної особистості.

Виходячи з цих напрямків, основними завданнями виховної діяльності на заняттях з фізичного виховання є:

- виховувати особистість курсанта у контексті народної духовності, формувати національну свідомість.
- виховувати активну самостійну особистість.
- сприяти утвердженню принципів людської моралі, правди, доброти, справедливості, милосердя, працелюбності та інших добродійностей.
- створити умови для забезпечення прояву загальної культури поведінки, вільного розвитку особистості студента шляхом залучення до різних видів творчої діяльності.

Ці завдання кожен педагог, що працює з групою курсантів, втілює

індивідуально у відповідності до розробленої робочої програми і плану роботи. Результативність роботи викладача з фізичного виховання бачиться у поведінці вихованців, у їх сформованості поглядів та вчинків.

Спеціальна фізична підготовка як навчальна дисципліна має на меті забезпечення підготовки спеціалістів органів внутрішніх справ з високим рівнем різнобічної фізичної підготовленості, здатних ефективно вирішувати службові завдання, стійко переносити нервово-психічні та фізичні навантаження без зниження ефективності професійної діяльності та досконало володіти навичками застосування заходів фізичного впливу.

У навчальному процесі зі спеціальної фізичної підготовки вирішуються певні загальні та спеціальні завдання.

Викладачу з фізичного виховання при проведенні занять з курсантами необхідно враховувати наступні загальні завдання спеціальної фізичної підготовки як навчальної дисципліни: формування гармонійно розвиненої особи; зміцнення здоров'я та підвищення рівня загальної працездатності особового складу; виховання сміливості, рішучості, ініціативності, наполегливості, дисциплінованості, впевненості у власних силах та психічної стійкості; розвиток та удосконалення фізичних якостей: витривалості, сили, швидкості, спритності, гнучкості; вивчення індивідуальних можливостей розвитку фізичних якостей; створення загальної рухової бази для засвоєння прийомів фізичного впливу та спеціальних дій; виховання звички до регулярних занять і здатності до перенесення великих фізичних навантажень; оптимізація фізичного та психічного стану у процесі навчання; упровадження та вдосконалення різноманітних форм занять фізичними вправами під час навчання та відпочинку; опанування теоретичними знаннями та практичними вміннями самоконтролю за станом здоров'я у процесі занять фізичними вправами; залучення курсантів та слухачів до регулярних занять фізичною підготовкою та спортом, удосконалення спортивної майстерності; виховання організованості, дисципліни, колективізму й товариської взаємодопомоги.

Спеціальними завданнями спеціальної фізичної підготовки як навчальної

дисципліни є такі: виховання практичної готовності до дій з боротьби зі злочинцями та охорони правопорядку з мінімальним ризиком для власного життя та здоров'я; оволодіння навичками виконання прийомів фізичного впливу в тому числі в умовах значних фізичних навантажень, в обставинах максимально наближених до реальних та їх удосконалення; набуття уміння виконання спеціальних дій, долаття спеціальної смуги перешкод; розвиток спеціальних фізичних і психічних якостей; виховання винахідливості та наполегливості у досягненні мети.

У результаті проведення викладачем занять зі спеціальної фізичної підготовки у курсантів необхідно сформулювати наступні знання:

- з ролі та місця фізичної підготовки в органах внутрішніх справ та навчальних закладах МВС України;
- з значення фізичної підготовки для підвищення бойової готовності та бойової здатності працівників органів внутрішніх справ;
- з мети, загальних та спеціальних завдань фізичної підготовки в системі оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ;
- з основних документів, що регламентують організацію та проведення фізичної підготовки в системі МВС України;
- з загальних основ організації та методики проведення всіх форм фізичної підготовки;
- з особливості впливу на організм людини та правила регулювання фізичного навантаження під час виконання фізичних вправ, прийомів та дій;
- зі змісту, організації та методики проведення індивідуальних самостійних тренувань, прийоми самоконтролю за станом здоров'я функціональним станом організму, підтримання загально фізичної та професійної працездатності;
- з основи тактики дій працівника в типових та екстремальних ситуаціях затримання правопорушника;
- з правомірності застосування заходів фізичного впливу працівниками органів внутрішніх справ;

- з заходів безпеки під час занять зі спеціальної фізичної підготовки.

Отже, в результаті проведення навчальних занять зі спеціальної фізичної підготовки курсанти зобов'язані вміти:

- впевнено і кваліфіковано виконувати вправи із загальної фізичної підготовки;

- впевнено і кваліфіковано виконувати прийоми фізичного впливу та спеціальні дії,

- долати спеціальну смугу перешкод; проводити індивідуальне самостійне фізичне тренування;

- використовувати прийоми самоконтролю за функціональним станом організму;

- застосовувати фізичні вправи для загартування волевих якостей та підвищення психічної підготовленості.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів засвідчив, що проблема виховання волі в процесі навчання розкрита неповністю: не вивчені психолого-педагогічні умови підвищення ефективності роботи навчальних закладів з формування в студентів вольових якостей на заняттях з фізичної культури; не обґрунтовані зміст, форми і методи виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту у процесі виконання фізичних вправ. Необхідність удосконалення виховного процесу в юридичному інституті визначається актуальністю проблеми формування особистісних якостей курсантів на сучасному етапі розвитку суспільства.

Процес виховання в курсантів вольових якостей на заняттях фізичної культури слід узгоджувати з формуванням у них рухових навичок і розвитком фізичних здібностей, що передбачає застосування відповідних педагогічних засобів і методичних прийомів. Основним педагогічним засобом виховання в курсантів вольових якостей на заняттях з фізичної культури є вправи, які можна розглядати як своєрідні перешкоди, що створюють об'єктивні та суб'єктивні труднощі. Фізичні вправи, що перестали бути важкими, втрачають значення для виховання вольових якостей і тому в навчально-виховному процесі потрібно планувати систематичне і своєчасне підвищення трудності виконання вправ відповідно до рівня підготовленості курсантів

На основі результатів теоретичного аналізу проблеми волі і спеціальних обстежень була розроблена експериментальна програма виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять з фізичної культури. Вибір адекватних педагогічних засобів, спрямованих на виховання вольових якостей, здійснювався з урахуванням результатів дослідження динаміки й особливостей взаємозв'язку вольових і фізичних якостей у курсантів.

Експериментальна робота підтвердила, що для успішного виховання вольових якостей курсантів військово-юридичного інституту в процесі занять фізичною культурою необхідно створити певні педагогічні умови, які забезпечують: чітке усвідомлення курсантами мети навчально-виховного процесу; систематичне і поступове підвищення труднощів у процесі фізичної підготовки; формування в курсантів упевненості у власних силах, свідомого прагнення до самовдосконалення, здатності до самоконтролю та самооцінки своєї діяльності, вміння володіти собою при несподіваних труднощах і ситуаціях, пов'язаних із ризиком.

У процесі дослідження були експериментально апробовані педагогічні умови і технологія виховання вольових якостей в курсантів військово-юридичного інституту на заняттях з фізичної культури, впровадження яких у педагогічну практику забезпечує можливість цілеспрямованого й послідовного створення виховних ситуацій для ефективного особистісного розвитку та формування вольової сфери курсантів.

Так, з метою переважного формування в курсантів вольових якостей першої групи, зокрема, наполегливості, слід забезпечувати: конкретизацію завдань та усвідомлення ними значущості поставленої мети в процесі фізичної підготовки; поступове ускладнення фізичних вправ і умов їх виконання; здійснення обов'язкового контролю за виконанням завдань з боку викладача. У процесі створення ситуацій для виховання витримки й самовладання особливого значення слід надавати труднощам, які виникають несподівано, і заздалегідь продуманим викладачем факторам, що впливають на поведінку курсантів.

З метою переважного формування вольових якостей другої групи (сміливості, рішучості, ініціативності) слід створювати виховні ситуації, які вимагають швидкого і самостійного прийняття учнями рішень. Різноманітність виховних ситуацій у цьому випадку забезпечується підбором фізичних вправ, пов'язаних з ризиком, індивідуальними завданнями, що повинні ще більше ускладнити виконання вправ за умови досягнення оптимального результату.

Основною умовою виховання в курсантів ініціативності є створення ситуацій, з яких їм треба самостійно знаходити вихід. Підвищує рішучість та ініціативність курсантів упевненість у власних силах, яка виникає в результаті опанування запропонованих фізичних вправ.

Умовний розподіл вольових якостей курсантів на дві групи значно спрощує методику їхньої оцінки і робить її більш доступною і прийнятною під час проведення педагогічних спостережень та експериментів.

Отже, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективними є такі напрями подальшої роботи: встановлення залежності процесу формування вольових якостей від індивідуальних особливостей курсантів; вивчення специфіки проявлення і формування вольових якостей курсантів різних курсів навчання в процесі розвитку конкретних фізичних здібностей; розроблення й удосконалення методик діагностики вольових якостей курсантів вищих юридичних навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Соціальні аспекти виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2002. Вип. 10. С. 93-96.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. Київ : Либідь, 1998. 488 с.
3. Ануфрієв М. І., Бандурка О. М., Ярмиш О. Н. Вищий навчальний заклад освіти МВС України: науково-практичний посібник. Харків : Харьк. юрид. ак., 1999. 266 с.
4. Ашмарин Б. А. Теория и методика физического воспитания : пособие для учителя. Москва : Академия, 2001. 234 с.
5. Андрущенко В. П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення. *Вища освіта*. 2003. №2. С. 5-6.
6. Антонюк М. С. Психологічні особливості формування у студентів умінь і навичок самостійної роботи. Київ : Либідь, 1995. 213 с.
7. Бех І. Д. Психологічні резерви виховання особистості. *Сучасні педагогічні технології у вищій школі*. 2005. № 2. С. 24.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
9. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8-11.
10. Буданов А. В. Методика разработки программ по обучению сотрудников ОВД тактике, методикам и приемам обеспечения личной профессиональной безопасности. *Известия МЦ и КНИ при ГУК МВД России*. 1996. № 4. С. 77-87.
11. Васьков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід (Дидактичний аспект).

- Харьков : Скорпіон, 2000. 120 с.
12. Виленский М. Я., Сафин Р. С. Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогических специальностей : учеб. пособ. Москва : Высшая школа, 1989. 158 с.
 13. Волков В. А. Основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентської молоді : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2004. 81 с.
 14. Гамула І. А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 209 с.
 15. Веретенко Т. Г. Загальна педагогіка : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 286 с.
 16. Вершинін П. П., Заліщук В. В., Потапчик В. С. Розвиток творчого мислення студентів на аудиторних заняттях. *Нові технології навчання*. 2000. Вип. 27. С. 141-143.
 17. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О. В. Скрипченко та ін. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
 18. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : методичний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
 19. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник. Київ : Академія, 2002. 344 с.
 20. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1983. 290 с.
 21. Галузинський В. М., Евтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні : навчальний посібник. Київ : Інтел, 1995. 289 с.
 22. Гриньова В. Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України*. 2006. № 4. С. 58-61.
 23. Гура О. І. Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
 24. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 22-24.
 25. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной

- психології : ученик. Москва : Норма, 2006. 640 с.
26. Завальнюк О. Спорт як чинник становлення морально-вольових якостей особистості. *Вісник Інституту розвитку дитини. Філософія, педагогіка, психологія*. 2014. Вип. 35. С. 36-41.
 27. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
 28. Зязюн І. А. Неперервна освіта: концептуальні засади і сучасні технології. *Творча особистість у системі неперервної освіти*. Харків, 2001. С. 8-16.
 29. Зязюн І. А. Естетичні засади педагогічної майстерності. *Професійна освіта*. 2006. № 3. С. 6-11.
 30. Ильин Е. П. Психология физического воспитания. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. 486 с.
 31. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. *Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология*. 1989. № 6. С. 80.
 32. Книга вчителя фізичної культури : довідково-методичне видання / упор. С. І. Операйло, А. І. Ільченко, В. М. Єрмолова, Л. І. Іванова. Харків, 2005. 464 с.
 33. Ковтун Н. М. Воля як основа соціальної активності : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... док-ра філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2016. 36 с.
 34. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. В. Овчарук. Київ : Либідь, 2004. 111 с.
 35. Коробейников Н. К. Физическое воспитание. Москва : Высшая школа, 1989. 346 с.
 36. Косаревська О. В. Формування професійної правової свідомості курсантів на початковому етапі навчання у вищих навчальних закладах МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2002. 253 с.
 37. Кузнецов Ю. Рукопашний бій: криза жанру? *Військо України*. 2005. № 3-4. С. 50-53.

38. Кукушин В. С. Введение в педагогическую деятельность : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2002. 224 с.
39. Курамшин Ю. М. Теория и методика физической культуры. Москва : Советский спорт, 2002. 463 с.
40. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / під ред. Н. С. Софій. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
41. Лобанов А. А. Основы профессионально-педагогического общения : учеб. пособ. Москва : Академия, 2002. 192 с.
42. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київ : «Екс Об», 1999. 304 с.
43. Лузан П. Г. Систематичність активізації навчання студентів. *Теоретичні питання освіти та виховання*. 2000. № 10. С. 25-27.
44. Медведев В. С. Кримінальна психологія. Київ : Аттика, 2004. 368 с.
45. Медведев А. Н. Как дрались в НКВД. Москва : Центр «Здоровье народа» при участии «Техника – молодежи Лтд», 1993. 512 с.
46. Мицик А. І. Виховання особистості засобами фізичної культури та спорту. *Креативні підходи до творчого потенціалу особистості в умовах ВНЗ* : матер. Всеукр. науково-практ. семінару (м. Миколаїв, 26-27 трав. 2011 р.). Миколаїв, 2011. С. 54-59.
47. Мікрюков В. Ю. Карате : навчальний посібник. Москва : Академия, 2003. 240 с.
48. Мороз В. П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Старобільськ, 2015. 136 с.
49. Назаров О. О., Гонтаренко Л. О. Психологічний супровід початкового стану навчання курсантів у навчальних закладах МВС України. *Вісник Харківського університету. Психологія*. 2002. № 539. С. 45-49.
50. Однолеток Т. В., Лянной М. О. Професійна підготовка майбутніх учителів

фізичної культури як педагогічна проблема. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 9. С. 107-109.

51. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. 3-є вид., доп. і перероб. Київ : СПД Богданова Л. М., 2008. 376 с.
52. Педагогіка высшей школы / под ред. М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С.Л. Кандыбович. Минск : Харвест, 2006. 320 с.
53. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2005. 399 с.
54. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузяк та ін. 2-е вид., випр. і доп. Вінниця : «Книга-Вега», 2003. 416 с.
55. Педагогіка : педагогические теории, системы, технологии : учебник / С. А. Смирнов и др. Москва : «Академия», 2001. 512 с.
56. Педагогічна психологія / за ред. Л. М. Проклієнко, Д. Ф. Ніколенко. Київ : Вища школа, 2003. 248 с.
57. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Москва : Педагогіка, 1980. 238 с.
58. Пидкасистый П. И. Сущность самостоятельной работы студентов и психолого-дидактические основы ее классификации. *Проблемы активизации самостоятельной работы студентов*. Пермь, 1979. С. 23-32.
59. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Психология : учеб. пособ. Москва : Высш. шк., 1977. 298 с.
60. Подласый И. П. Педагогіка. Новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. завед. : в 2 кн. Москва : ВЛАДОС, 2001. Кн 1 : Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
61. Подоляк Л. Г., Главник О. П. Основи педагогічної психології (психологія виховання) : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 112 с.
62. Приходько В. Впровадження новітніх технологій у вищій школі. *Постметодика*. 2002. №2-3. С. 114-118.
63. Пометун О. І. Формування громадської компетентності: погляд з позиції

сучасної педагогічної науки. *Вісник програми шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18-24.

64. Професійний розвиток педагогічних працівників: практична андрагогіка : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. І. Пуцова, Л. Я. Набоки. Київ : Наукова думка, 2007. 228 с.
65. Пуйман С. А. Педагогіка : основные положения курса. Справочное пособие. Минск : ТетраСистем, 1999. 128 с.
66. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 720 с.
67. Савчук Л., Сергеев О. Технологія активного навчання: Дидактична гра. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. 2002. Вип. 46. С. 102-106.
68. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти. Науково-методичний аспект : інформаційно-методичний збірник. Харків : Основа, 2003. 96 с.
69. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. 2-е изд., стереотип. Москва : Академия, 2003. 576 с.
70. Селиванов В. С. Основы общей педагогики : теория и методика воспитания : учеб. пособ. 2-е изд, испр. Москва : Академия, 2002. 336 с.
71. Степаненкова Э. Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребёнка. Москва : Просвещение, 2001. 134 с.
72. Сидоров А. А., Прохорова М. В., Синюхин Б. Д. Педагогика. Москва : «Терра-Спорт», 2000. 172 с.
73. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Педагогіка : хрестоматія. Київ : Знання - Прес, 2003. С. 346-382.
74. Фіцула М. М. Педагогика : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1997. 192 с.
75. Физическая подготовка / под ред. Ю. К. Демьяненко. Москва : Воениздат, 1987. 248 с.
76. Хавруняк І. В., Музика В. І. Вплив фізичної культури на формування особистісних морально-вольових якостей студентів. *Young Scientist*. 2017.

№ 3.1. С. 293-296.

77. Шабето М. Ф. Боевое самбо : практ. пособ. 2-е изд., с зим. Минск : Современное слово, 2000. 448 с.
78. Харламов И. Ф. Педагогика : учеб. для студ. пед. спец. вузов. 7-е изд., перераб. и доп. Минск : Университетское, 2002. 408 с.
79. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах. Київ : Вища школа, 2004. 206 с.
80. Щербань П. М. Сутність педагогічної культури. *Вища освіта України*. 2004. № 3. С. 67-72.
81. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. пед. спец. ВУЗів. Київ : Либідь, 2002. 346 с.
82. Янсон Ю. А. Физическая культура в школе. Научно-педагогический аспект. Книга для учителя. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 320 с.